NAŠE ŘEČ

ROČNÍK VIII. ČÍSLO 9.

V. ERTL:

PŘÍSPĚVEK K PRAVIDLU O POSTAVENÍ PŘÍKLONEK.

I.

O postavení t. zv. příklonek neboli enklitik *(se, si, mě, mi, tě, ti, ho, mu, ji, jí, jich, jsem* atd., *bych* a j.) vykládal v 1. roč. Naší řeči (str. 199) ve zvláštním článečku J. Vycpálek. Jeho výklad byl stručným výtahem ze stati, které postavení příklonek ve větě věnoval Bartoš v své Rukověti správné češtiny 1893 a v jejích dalších zpracováních. Flajšhans ukázal (NŘ. 7, 297), že Bartoš měl v této věci mezi staršími gramatiky českými, už od Blahoslava řadu předchůdců, a potvrdil tak tvrzení Naší řeči (7, 252), že pravidla o postavení příklonek byla u nás formulována samostatně, z pozorování našeho jazyka a nezávisle na učencích cizích (Wackernaglovi, Bernekrovi a j.), kteří výsledky pozorování našich gramatiků potvrdili a doplnili pozorováním jazyků jiných i výklady teoretickými. Bartoš, který po svých předchůdcích vyložil pravidla o postavení příklonek na ten čas nejzevrubněji, formuloval je v ten smysl, že slovo příklonné, na př. *se*, stává ve větě v e d l e j š í hned za slovem uvozovacím (t. j. spojkou, na př. *když, že* a p., zájmenem tázacím nebo vztažným, na př. *kdo, co, který, jenž,* anebo příslovcem téhož způsobu, *jak, proč, kde* atd.), ve větě h l a v n í, začíná-li slovesem nebo spojkami *a, i, ač,* že stává hned za slovesem, začíná-li jiným slovem přízvučným, před slovesem buď přímo anebo odděleno jsouc od něho jinými slovy; *se* náležící k infinitivu jde podle Bartoše před ním. Neurčitou formulaci Bartošovu o postavení příklonky ve větě hlavní, která mimo to byla pro příklonky *jsem* a *bych* zase jinak upravena než pro *se*, stilisoval jsem v svém zpraco-

vání Gebaurovy mluvnice (2, 52) podle vlastního pozorování a materiálu určitěji v ten smysl, že ve větě hlavní stává příklonka buď hned za prvním přízvučným členem větným (skácel *se* rázem, strom *se* skácel rázem, prudkým větrem *se* strom rázem skácel), anebo za výrazem spojovacím *(vždyť, neboť, buď — anebo* a p., zřídka však za *a, ale, avšak, i).* Tím se složitá a rozmanitě vyložená pravidla Bartošova o postavení jednotlivých příklonek zjednodušila v jedno pravidlo základní, shodné s obecným zákonem o postavení příklonek (co nejblíže k začátku), že příklonky stávají ve větě vůbec buď hned za prvním přízvučným členem věty anebo za výrazem spojovacím (spojkou, náměstkou atd.) mimo *a, ale, avšak, i.*

Zkouškami z různých spisovatelů starších zjistila NŘ. (7, 252), že se pravidlo o postavení příklonek, zvláště zvratného *se*, potvrzuje i praxí mnohých spisovatelů starších, a nebylo by nesnadno, jak z dalšího výkladu ostatně vyjde najevo, shledati svědectví o jeho životnosti i z řady spisovatelů novočeských, zvláště takových, kteří si zachovali i v řeči knižní smysl pro přirozený rytmus řeči živé a nepodlehli proto vlivům teoretiků, u nichž při výkladech o správném postavení příklonek rozhodovaly často jiné důvody než skutečný stav jazyka.

Shodou okolností jsme věnovali při těchto zkouškách nejvíc pozornosti praxi Komenského; v ní se objevila tak značná převaha případů shodných s pravidlem o příklonkách nad případy odchylnými (v. NŘ. 8, 229), že je z toho vidět zcela jasně, jak přesně zachovával tento znalec, milovník a virtuos jazyka pouhým citem rytmický zákon, k jehož určitějšímu formulování došlo až mnohem později. Odchylky, s nimiž se v praxi Komenského setkáváme, mohou býti teoreticky trojího způsobu. Mohou to býti především skutečné chyby, lapsus calami, vysvětlitelné, jak bylo na uvedeném místě už také řečeno, tím, že pravidla řeči zachovávaná citem, takřka instinktivně, nebývají tak pevná jako pravidla mluvnicky formulovaná, zvláště když běží, jako zde, o jazykový jev, který na rozdíl od gramatického tvaru (házej — házejí, kácej — kácejí atd.) nebo významu slova (uči-tel, kaza-tel atd.) a pod. není chráněn řadou souhlasných jevů téže kategorie, nýbrž drží se prostě jen častým opakováním trpným (poslouchání) i činným (mluvením). Mohou to býti dále i odchylky jen zdánlivé, způsobené tím, že se jazyk od doby Komenského změnil a že to, co se nám podle dnešní praxe zdá odchylkou, bylo v jeho době pravidlem obecně zachovávaným. Ta-

kovou starou zvláštností v postavení příklonek, ještě za Komenského platnou, je na př. vkládání příklonky mezi zájmeno a částici *koli* (po čem *se* koli pustí. Hlub. 408 a j., nč. po čemkoli *se* pustí) a j. K takovýmto odchylkám, odjinud známým, je možno nehleděti, jednak proto, že odchylkami vlastně nejsou, jednak i z té příčiny, že pro dnešní praxi z nich nic vyvozovati nelze.*) Konečně mohou býti odchylky toho způsobu, že se určitá odchylka za jistých okolností vyskytuje p r a v i d e l n ě anebo velmi často. Takovou odchylkou, i při dnešním pravidle o postavení příklonek pravidelně se vyskytující, je na př. faktum, že příklonné slovo, stávající normálně hned za spojkou nebo jiným výrazem spojovacím, objevuje se na př. ve větách uvedených částicí *i* až teprve za slovesem (i zhrozil se). Vyskytuje-li se takováto hromadná odchylka pravidelně jen u jednoho určitého spisovatele, lze ji pokládati za jeho osobní libůstku, která se stanoviska spisovného usu zůstává odchylkou a se stanoviska správnosti jazykové musí býti proto pokládána také za chybu.**) Vyskytuje-li se však takováto odchylka pravidelně anebo velmi často i u mnohých jiných dobrých spisovatelů neboli v usu spisovném, přestává býti pouhou odchylkou a stává se pravidlem o sobě, které platnost pravidla základního sice nepodvrací, ale zužuje jeho rozsah a pro něž je pak třeba výkladu vysvětlujícího, proč se v tomto případě usus spisovný dal cestou jinou. V tomto případě nemluvíme prakticky o chybě, nýbrž o v ý m i n c e, které v praxi sluší dbáti právě tak jako pravidla základního. Úkolem tohoto článku tedy jest zjistiti, je-li možno mezi odchylkami Komenského od našeho pravidla o postavení jednotlivých příklonek, pokud to nejsou odchylky čistě dobové, zjistiti takové odchylky, které se dají v dostatečném množství zařaditi do určitých typů, a najíti, za jakých okolností a z ja-

*) Jinou takovou známou odchylkou je často uváděné »zdá (líbí, vidí a p.) m i s e« místo dnešního »zdá s e m i«, t. j. postavení nepřízvučného dativu zájmenného před zvratné s e. Pod. bývá u Komenského »t i s e, obyč. v tvaru -t s e (že mne vedeš, kudy ráčíš, a vzkládáš, což se líbí Hlub. 465; pojď, podíváš se... snadť se to zalíbí Lab. 16), m u s e, n á m s e (za přátely nám se stavějí Hlub. 407) atd. Ale bývá u Kom. už také pořádek novočeský: ať s e m i svět i všecko s očí ztratí (Hlub. 462); vždycky s e m u s tím srdce obírá (Hlub. 408, 416 a j.); co s e n á m před očima děje (t. 431, 433); že s e j i m dosti daří (t. 418) atd.

**) Takovou osobní libůstkou je na př. známá záliba Kollárova v rozšiřování slabikotvorného r, l o průvodní samohlásku, na př. selzy, hernou, mluč a p. (v Slávy dceři 1832), z novější doby na př. Holečkova záliba v tvarech hospodárství, kacírství, morský, rytířský a p. (NŘ. 5, 244), záliba některých spisovatelů v nemírném užívání přípony -ný (kulturný, výročný) atd.

kých důvodů se ten nebo onen typ odchylek vyskytuje; jinými slovy, budeme hledati, jeví-li se v odchylkách Komenského nějaká pravidelnost a zákonitost. Podaří-li se nám pak ukázati na praxi jiných spisovatelů, zejména novočeských, že se i u nich vyskytují za týchž podmínek tytéž typy odchylek, nabudeme tím práva nepokládati více tyto odchylky za pouhé odchylky (a chyby), nýbrž za výminky od pravidla stejně zákonité jako pravidlo samo. Tím způsobem se nejen počet odchylek Komenského sníží o odchylky takto ospravedlněné, ale doplní a prohloubí se i naše znalost pravidla o postavení příklonek vůbec. Pro zjednodušení postupu si budeme všímati jako typické příklonky jen příklonného *se*, protože se v řeči vyskytuje nejčastěji a protože ostatní příklonky (*mu*, *ti* atd., *jsem*, *bych* a j.), vyskytují-li se ojediněle, stojí ve větě na témže místě, na němž stává zájmeno *se* (že *se* vrátím, že *mu* vrátím . . . , že *jsem* vrátil . . ., že *bych* vrátil . . . atd.); vyskytují-li se příklonky pospolu, stávají zase na témž místě a řadí se podle určitého pořádku, který celkem známe (že se *mu* . . . , že *bych se* . . . , že *jsem se* . . . , že *bych ho* . . . , že *jsem ti* . . . atd.) a o němž tedy zde vykládati nebudeme.

Srovnáme-li praxi Komenského s pravidlem o postavení příklonek, jak jsme je na počátku tohoto výkladu formulovali, nalézáme, že se od něho Komenský odchyluje nejméně často ve větách vedlejších, v nichž příklonnému *se* náleží místo hned za spojkou (*že*, *když* atd.) nebo za jiným výrazem uvozovacím (*jenž*, *který*, *kdo*, *co*, *jak*, *kde* atd.). Odečteme-li případy, kdy příklonné *se* bylo se svého místa za výrazem spojovacím vytlačeno některým z důvodů zvláštních, o nichž bude dále řeč, můžeme říci, že Komenský zachovává pravidlo o postavení příklonky ve větě vedlejší skoro bez výminky (v Hlubině bezpečnosti 172 : 7, v Labyrintě 249 : 8, tedy celkem na 100 jen 2·5 odchylek). Sloveso určité může státi při tom na kterémkoli místě ve větě, na začátku (za slušné mějme, aby *se libilo* člověku, cokoli *se libí* Bohu Truchl. 149,*) uprostřed (když *se* v samém člověku boj *začne* těla s duchem, rozumu s věrou atd. Hlub. 409), anebo na konci, a to i velmi daleko od zájmena *se* (že *se* jich ani voda potopy, ani oheň Sodomy, ani Ezauchova vražedlnost, ani Faraonův meč a moře, ani Saulovi špehové, ani Jezábeliny pohrůžky, ani Nabuchodonozorova pec, ani Dariových lvů ústa, ani Domiciánů olej etc. přes vůli jeho nic *nechytá* t. 438). Ze-

*) Kromě Labyrintu, který je citován podle vydání Bílého (5. vyd. 1908), jsou citovány spisy Komenského z vydání brněnského (zvl. XV, 1910).

jména tento případ, že zvratné *se* stojí na jednom a sloveso urč. až na druhém konci věty, je zvláště u Komenského při jeho dobové zálibě v koncovém postavení slovesa nejčastější.

Zkoušíme-li, jak po této stránce zachovávají pravidlo o postavení příklonek spisovatelé novočeští, a to nejen spisovatelé s jemným citem pro tento rytmický zákon, jako Jirásek,*) nýbrž i autoři, kteří se od něho dosti často odchylují, jako Čech, nalézáme, že i v nové češtině je v postavení příklonného *se* po spojovacích výrazech vět vedlejších odchylek nejméně, i když *ne*běřeme v počet případy, kde *se* na jiném místě ani státi nemůže (pravím, že *se* mýlíš). Tak jsou na př. u Jiráska případy normální (říkal, že *se* pustil do světa 302) proti odchylným, t. j. takovým, pro něž nemám vysvětlení z dalších výkladů plynoucího (neviděla, že Justyna *se* zapáhla jako mák 317), v poměru 100 : 6, u Němcové 100 : 8, u Havlíčka 100 : 1, u Hálka 100 : 7, u Nerudy 100 : 15, u Čecha 100 : 9, u Holečka 100 : 12, u Machara 100:14 atd. Příklonné *se* stává zase u těchto i u jiných spisovatelů za výrazem spojovacím, nejen když sloveso hned následuje, nýbrž (jako u Komenského) i když je od počátku věty velmi vzdáleno; na př.: Pavel si všiml, že *se* na zahradách hodně po nich *ohlížejí* (Jir. 246); aby *se* Žoli po jeho odchodu odnikud nepřátelského útoku nemusil *obávati* (Čech 11, 6); když *se* pak druhý den ráno pan Bayer *rozloučil* (Němc. 41); když *se* totiž kmotr Šebestyán se strýcem Tadyášem každodenně v hospodě sejdou (Havl. 2, 23); kde *se* po pěšinkách, mezi skalami, křovinami a stromy *pohybovali* pastýři, tetky s nůšemi atd. (Rais 185); jak *se* těm dávným mrtvým světům antickým ani *nesnilo* (Machar 122); jak *se* nad účty včera před lampou v krámku vpravo vlevo *nakláněla* (Čap. 33) atd.

Toto faktum, že se zásada o postavení příklonného *se* zachovává po uvozovacích výrazech vět vedlejších valnou většinou správně i u spisovatelů, kteří se v jiných případech od tohoto

*) Na zkoušku byly probrány (zcela nebo částečně) tyto knihy prózy: Čapek, Kašpar Lén; Čech, Druhý květ, Druhá kniha povídek (Sp. I, XI); Hálek, Spisy V (vyd. Schulzova); Havlíček, Obrazy z Rus (Sp. II, vyd. Quisova), Polit. spisy III, 1 (vyd. Tobolkova); Holeček, Naši III (Sp. VI); Jirásek, U nás I (Sp. XXIII); Machar, Prósa z r. 1906; Němcová, Babička (1855); Neruda, Malostr. povídky (1877); Rais, Západ (Sp. XII); Třebízský, Král. Dagmar (1883); Veleslavín, Práce pův., Překlady (Rozum, Stč. bibl. II, IV.); Vlček, Věnec vavřínový (1877). Nejpřesněji je šetřeno pravidla o postavení příklonného s e u Jiráska, Hálka a Havlíčka. Zejména Havlíčkova přesnost je v tomto případě pozoruhodna, považí-li se, že jde o Obrazy z Rus, jednající o Rusi, psané z části za pobytu na Rusi nebo brzo po něm; přes to ruské nepohybné s j a nezanechalo v nich takřka ani stopy.

pravidla velmi často a i převážně odchylují, je svědectvím, jak postavení příklonného *se* je v tomto případě ustáleno. Důvod této zvláštní ustálenosti je nepochybně v tom, že příklonné *se*, řadíc se přirozeným rytmickým citem za výraz spojovací (nebo za jinou příklonku), s r ů s t á častým opakováním s těmito výrazy ve vědomí mluvícího v pevné jednotky (*žese, kdose, jakse, jsemse, byse* a p.), které se pak podle potřeby vybavují zcela mechanicky. Děje se tedy s příklonkou *se* v tomto případě něco podobného, co se v osudech příklonek přihází velmi často, a to mnohdy ještě radikálněji, že totiž srůstají (často i v písmě) se slovem, k němuž se přiklánějí nebo přiklánívaly, v nerozlučný celek; vidíme to na př. na příklonném *-li* (ačli, nežli, čili, jestli, ty-li, máme-li atd.), *pak* (kdopak, kdepak, jakpak, když pak atd.), *by* (kdyby, aby, proč by, jak by, starším pravopisem: pročby, jakby atd.), *-jsi, -s'* (žes, cos, kdes, tys, byls, bratrovis to nedal atd.), *to, -t, -tě* atd. i na jejich pevných sraženinách, jejichž prapříčina byla rovněž v zásadách rytmických, jako *-lis* (byl-lis a p.), *-liť* (není-liť, tebe-liť a p.), *-žes* (jakžes, cožes a p.), *-žto* (kterýžto, kdežto a p.) atd. Svědectvím toho, jak mechanicky je už příklonné *se* spojeno s uvozovacím výrazem, je okolnost, že se od něho neodlučuje, i když rytmické důvody, pudící je co nejblíže k začátku, přestanou působiti, t. j. když se uvozovací výraz (spojka a p.) ze stilistických důvodů dostane z počátku věty do prostředka; na př. a nade všecko *když se* mezi nás a slunce . . . země dostane (Hlub. 462); a na ten lístek *že se* jí houně zaplatí (Němc. 58); ty písně *jako by se* v ní rodily (Hál. 109) a p.*) Na přesnost v zachovávání pravidla u spisovatelů novočeských, vyrůstajících v letech šedesátých až osmdesátých, působila mimo to zajisté i okolnost, že mluvničtí teoretikové té doby (Zikmund, Brus matiční z r. 1881), kteří jinak trvali na přímém sousedství zvratného *se* se slovesem, učili anebo aspoň připouštěli, že po spoj-

*) Jak těsně splývá příklonka se slovem předchozím, je viděti zvláště zřetelně v jazyce védském a v jazycích staroíránských, kde se konec slova předchozího a počátek příklonky často, někdy pravidelně objevuje ve znění oprávněném pravidly, jež jinak platí jen uvnitř jediného slova. Pozdější vývoj jazykový takové následky splývání příklonky se slovem předchozím obyčejně odstraňuje, protože se příčí rostoucí potřebě, aby totéž slovo nebo i ta část slova měla znění co možná vždy stejné; tak na př. nenalézáme takových věcí, častých v jazyce védském, v pozdějším sanskrtě doby klasické. Abychom uvedli jediný příklad, zájmenný pův. tvar s o i, totožný se slovan. s i (s jistými rozdíly významovými, na př. že není zájm. zvratným), zněl v staré íránštině hê nebo šê, podle toho, jakou hláskou končilo slovo předchozí, podle týchž pravidel, podle nichž koncovka lokálu mn. č. -su (= č. -ch) v íránštině zněla -hu nebo šu. Z.

kách vět vedlejších a výrazech tázacích stává zájmeno *se* hned za nimi, byť od slovesa odloučeno.

Stejně málo odchylek od pravidla (a ze stejných důvodů) nalézáme i v hlavních větách, začínajících uvozovacím členem zcela nepřízvučným, jednoslabičným (který přízvuku nabude teprve od příklonky) anebo slabě přízvučným, jako jsou částice *ať*, *neb* a p., ukaz. zájmena *(on, ten)*, různá příslovce *(tam, teď, tu, už, pak, potom, vždyť)* a výrazy tázací *(co, kde, jak* a p.). Na př.: to *mi se* opět*) nic nelíbilo (Lab. 78); my *se* sobě někdy zdáme blouditi (Hlub. 479); tu *se* teprv moře vlnami až k nebi kouřiti začne (Lab. 38); potom *se* obrací v sladkost (t. 43); co *se* pak**) tu vepřové na jatku krmí? (t. 81); ať *se* člověk Bohu oddá (Hlub. 428). Odchylky, které by neměly příčiny své zvláštní, jsou zase u Kom. velmi vzácné; v Hlub. dvě (*tak* Kristus sám vůle své *se* také, nám na příklad odčetl 430, 417), v Lab. tři (v tom začne *se* zvuk a hluk veliký 108, 114, 60). To platí i o t. zv. spojkách souřadicích, vyjímajíc spojky odporovací a stupňovací, o nichž bude řeč dále. Na př.: čeho se oněm nedovoluje, aniž *by se* při nich trpělo (Lab. 48); také *se* pokoj jeho nedrží cele srdcí našich (Hlub. 454); však *se* jich na místo jednoho kolik zase narodí (Lab. 28); nebo *já se* proto do světa pouštím (t. 15); jednak *se* sobě vysmívali, jednak vadili (t. 51) atd.

Tak bývá i u spisovatelů novějších; na př.: ti *se* vryli v srdce srdce mého (Ner. 90); já *se* teď bojím o Mílu (Němc. 174); mně *se* všecko zdá (t. 169); tu *se* nám zlámal kočár (Čech 11, 249); z těch *se* to ovšem lehce vykročilo (t. 33); teď *by se* byla dívala do těch očí snad navždy (Hál. 118); pak *bych se* byl brzy zlobil (Ner. 200); však *se* za něj také každý den modlíme (Němc. 57); ani *se* jim od milé comtessy nechtělo (t. 140); buď zůstala dokořán, nebo *se* zavírala rovněž pomalu (Ner. 92) atd. Převaha případů normálního pořádku nad případy odchylnými — někde větší, někde menší — je patrná u všech spisovatelů, u nichž jsem podnikl i číselnou zkoušku (na př. u Němcové 71:5, u Havlíčka 12 : 0, u Hálka 15 : 0, u Nerudy 15 : 2, u Jiráska 25 : 2, u Ma-

*) Připomínám, že i zde máme na zřeteli jen případy, kde je ve větě vedle slovesa urč. aspoň ještě jeden člen a kde by přestavení zájmena se bylo tedy možné. Případy toho tvaru jako »to se divím« necháváme bez povšimnutí, protože tvar »to divím se« je kromě t. zv. básnické řeči dnes skoro neslýchaný.

**) U Kom. bývá obyč. »se pak« (Lab. 81, 85, 86, 115), někdy »pak se« (t. 99), pak jsem se (t. 86). V nč. je pravidlem »pak se« (kdož pak se o tom doví? Hál. 45), výminečně »se pak« (když se pak okolo sebe ohlédla Němc. 65).

chara 15:1, u Raise 12 : 6, u Čecha 9 : 8). Jako ve větách vedlejších, tak i po uvozovacích výrazech vět hlavních podporovalo ustálenost postavení příklonky zase mechanické srůstání výrazů *tu-se, mně-se, však-se* a p.

Po této stránce tedy, že totiž příklonné *se* (ve větách hlavních i vedlejších) následuje hned po výraze uvozovacím (spojce, zájmenu atd.), zpravidla nepřízvučném a jednoslabičném anebo slabě přízvučném, zachovává se pravidlo o příklonkách nejen u Komenského, nýbrž i u většiny dobrých spisovatelů novočeských.*)

Vzhledem k tomu, co bylo pověděno na odůvodnění této stabilnosti příklonného *se* po výrazech uvozovacích, bylo by možno již napřed — čistě teoreticky — předpokládati menší stabilnost příklonného *se* v takových případech, kde věta začíná některým přízvučným členem větným, ať je to podmět či některý výraz rozvíjecí.**) Podle obecné a zásadní snahy výrazů příklonných stavěti se co nejblíže k počátku věty, náleží jim a tedy i zvratnému *se* i zde místo hned za prvním přízvučným členem věty, t. j. buď hned za prvním přízvučným slovem, je-li první člen věty jednoslovný (hoši se dali do řehotu Jir. 312), anebo za první skupinou slov, z nichž se první přízvučný člen věty skládá (dlouhý jeho stín se kmital po sněhu Jir. 308). Tato různost v složení prvního členu vadí ovšem onomu zmechanisování, které jsme viděli po výrazech uvozovacích a k němuž došlo právě tím, že příklonka dopadala po každé a neúchylně za první slovo

*) Po spojce »a« bývá však pořádek týž, jako kdyby jí v čele nebylo. Příčina toho je asi v jejím zvláštním postavení mezi spojkami. Všechny ostatní spojky ve větách hlavních i vedlejších mohou býti nazývány výrazy uvozovacími, neboť avisují jaksi už napřed poměr věty určovací k větě určené; patří k jejímu obsahu a strhují proto, není-li zvláštních překážek, příklonky za sebe jako jiné výrazy v čele stojící. Jen spojka a jest pouhou spojkou ve vlastním slova smyslu, čistě formálním pojítkem obou rovnocenných vět, stojícím ne v čele věty následující, nýbrž mezi oběma větami. Proto výraz příklonný nestává za ní, nýbrž teprve za vlastním prvním členem věty následující (ale v ženě není dechu a hrůzou se celá třese Erb., Kyt. 21).

**) Z úvahy vypouštíme zase velmi hojné případy, kde věta začíná slovesem určitým, na př.: protivil se ďábel pekelnému pánu. Postavení příklonky se je v tomto případě definitivně ustáleno a odchylky v normální řeči tu nebývají snad nikdy. Ze stejných příčin můžeme nehleděti i k případům, kde se věta skládá jen z podmětu (nebo jiného členu) a slovesa urč. (otec se vrátil; smrti se nelekej, u posledního domu se rozloučili), neboť i tu je pořádek ustálen a odchylky řídké. Na zřeteli budeme míti tedy zase jen věty aspoň trojčlenné, nezačínající slovesem, tedy takové, kde přemístění příklonného se je teoreticky možné (otec se včera vrátil — otec včera se vrátil).

věty, srůstajíc s ním někdy skoro v jedno. A tak ve větách, jejichž prvním členem je někdy slovo jedno, jindy dvě, tři a více, zůstává jediným vodítkem správný rytmický cit. Proto tam, kde rytmický cit o sobě není dost živý anebo působivý (jako v jazyce knižním vůbec a u spisovatelů nedost proniknutých duchem živé, mluvené řeči zvlášť), mohou nastati případy, že vlivem normálního tvaru slovosledného »starý strom *se* skácel rázem«, kde se první člen skládá ze dvou slov, může se místo stejně normálního tvaru »strom *se* rázem skácel« n. »strom *se* skácel rázem« objeviti tvar nenormální »strom rázem *se* skácel« n. »strom skácel *se* rázem«, s příklonkou dopadlou mechanicky nesprávně podle tvaru se začátečním členem o dvou slovech až za druhý (anebo jindy další) člen věty.*)

Naším úkolem jest tedy zjistiti, jak a do které míry se tato domněnka v praxi potvrzuje, neboli přesvědčiti se, je-li rytmický cit o sobě dosti silný, aby i při nemožnosti zmechanisování, způsobené rozličným složením prvního větného členu (o jednom, dvou i více slovech), uvedl příklonné *se* na místo, které mu i podle obecné zásady i podle případů dříve probraných náleží.

Z praxe Komenského poznáváme, že začíná-li věta přízvučným členem o jednom slově, stojí příklonné *se* nejčastěji hned za ním, ať sloveso následuje či je odsunuto na vzdálenější místo ve větě. Normální tvar slovosledu u Komenského je tedy: sedící *se* octl na zemi (Lab. 96); podobně *se* s nešťastným člověkem stalo strany duše (Hlub. 403); nejčastěji (se slovesem na konci): krve *mi se* zažíváním pokrmů a nápojů dodává (t. 395). Odchylek toho způsobu, že se příklonné *se* bez jakéhokoli důvodu zvláštního ocítá teprve na třetím (u Boha snadně *se* všichni pokladové milosrdenství otvírají Hlub. 423) anebo ještě na dalším místě věty (moře vlnami takovými odevšad *se* válelo Lab. 37), není v Lab. ani v Hlub. proti případům správného slovosledu mnoho, celkem asi jen 16% (60 : 12). Skládá-li se první člen větný, za nímž příklonné *se* má státi, ze dvou slov, nalézáme u Komenského zase buď tvar normální (tvář její *se* ukázala bledá, však odutá Lab. 118), jen s tou zvláštností (i v jiných případech u Komenského a j. se vyskytující), že zvratné *se* bývá někdy vloženo do

*) Příkladem úplného zmechanisování v postavení příklonky jest příklonné *-t*. Vzniklo z plného »ti« v platnosti tak zv. dativu sdílného, který se jako jiné podobné dativy zájmenné řadil rovněž hned za první člen větný. Ale jestliže plné tvary tohoto zájmena stávají na tomto místě dosud (ten ti se ho lekl, ten náš hoch ti [vám] roste, dobrého hosta ti jsme dnes dostali), staví se příklonné *-t* stereotypně za první slovo ve větě, i když je jen součástí větného členu (dobréhoť hosta každý rád vidí Erb.).

dvojčlenného výrazu začátečního (ne každému *se* dřevu dostane býti fládrem Lab. 41 a j.; Hlub. 398 a j.), anebo tvar odchylný s příklonným *se* odsunutým na některé další místo ve větě (již nyní usazuji *se* v centrum milosrdenství tvého Hlub. 436; každému téměř něčeho potřebného *se* nedostávalo Lab. 73). Případy normální jsou i tu sice v převaze, ale jejich převaha (9 : 8) i počet všech případů nejsou tak značné, abychom si mohli troufati j e n z n i c h činiti platné závěry. Stačí, že stav věci ani v tomto případě, přes nemožnost zmechanisování slovosledu, nesvědčí proti obecné zásadě o postavení příklonek. Pokračujíce tímto způsobem dále, měli bychom si všimnouti nyní případu, kde první člen větný je složen z v í c e n e ž d v o u slov; ale tímto případem se dostáváme už k otázce větné pausy, o níž, jakož i o obšírnějších členech počátečních bude pojednáno souborně ve výkladech dalších.

Obrátíme-li nyní zase pozornost v téže věci k spisovatelům novočeským, setkáváme se tu se zajímavým rozštěpením ve dva tábory. Někteří spisovatelé, jako Jirásek, Hálek, Havlíček, Neruda i Machar, zachovávají ve větách hlavních, začínajících j e d n í m přízvučným slovem, většinou týž pořádek, jaký převládá u Komenského a jaký jsme zjistili u většiny nč. spisovatelů ve větách začínajících jedním uvozov. výrazem nepřízvučným nebo slabě přízvučným (že *se* . . ., potom *se* . . .). Příklonné *se* následuje hned za prvním členem, ať je postavení slovesa zase jakékoli (farář *se* díval na kaplana s upřímným úžasem Jir. 304; Tomeš *se* ze zlosti dal do pití Hál. 32; i zvířata *se* u Rusů pravých dobře mají Havl. 2, 83). V partiích i statisticky probraných se jeví poměr těchto případů k případům odchylným takto: u Jiráska 65 : 6, u Hálka 46 : 2, u Havlíčka 31 : 2, u Nerudy 17 : 2, u Machara 13 : 4; převaha případů teoreticky (t. j. podle obecné zásady i podle analogie s případy dříve probranými) správných je tedy u těchto spisovatelů rozhodná. U jiných spisovatelů, jako u Němcové nebo u Raise, bývá dvojí typ slovosledu (normální: strom *se* skácel rázem — odch.: strom skácel *se* rázem) buď celkem v rovnováze (u Němcové 80 : 84, u Raise 12:14), anebo, jako u Čecha, nabývá převahy (17 : 32) dokonce typ se stanoviska obecného pravidla odchylný. U této skupiny spisovatelů pozorujeme při tom dále zajímavý zjev, že pořádek odchylný, s příklonným *se* až na 3. místě, nastupuje u nich nejraději v tom případě, následuje-li po prvním členu větném (o jednom slově) hned s l o v e s o u r č i t é, takže se u nich ustaluje jaksi, byť ne důsledně, slovosledný typ »strom *skácel se* rázem« (z hrdla *vydral se mu* chraplavý zvuk Rais 252). Tím pak, že na př. u Čecha sloveso

určité stává v takových větách nejčastěji hned za prvním členem věty (mimoděk *zachvěla se* mi na rtech námitka 11, 68; Fiorella *bavila se* s naivní nenuceností t. 261 a j.), lze si vysvětliti tak značnou převahu případů odchylných, nad případy normálními (Alfréd *se* zachvěl při tom zvuku t. 54). Jakmile se však sloveso určité z jakékoli příčiny vzdálí z druhého místa ve větě na místo vzdálenější, nejde příklonné *se* s ním, nýbrž nastupuje zpravidla na místo, které mu podle zákona o postavení příklonek náleží (na př.: v rohu *se* beztoho nikdo neprohlíží Čech 11, 21; na faře *se* s ním přímo mazlili Rais 58; dětem *se* ta povídka velice líbila Němc. 62 a p.). Příčinu této zvláštní a u některých spisovatelů tak časté a skoro důsledné odchylky od pravidla a od usu jiných spisovatelů nelze viděti jen v přirozené možnosti chybovati proti pravidlu jen citem zachovávanému, nýbrž třeba ji hledati mimo to i v mylné gramatické teorii, která se šíří od let šedesátých a která stanoví zásadu, že se zájmeno *se* ve větách hlavních klade zpravidla za slovesem*) tak jako v ruštině.**) Že je to teorie mylná a praxe na ní založená nepřesná, o tom svědčí nejen analogie s větami tvaru »jako by *se* byl do vody propadl (Čech 11, 6), potom *se* začalo pracovat (Machar 111)«, o nichž byla řeč zpředu, nýbrž i praxe spisovatelů, kteří i v tomto případě zákon o postavení příklonek zpravidla zachovávají (jako Jirásek), dále praxe řeči mluvené (na př. v Kubínových Lid. pov. z Podkrk. zpravidla: princezna se dala do pláče 427, 323, 325, 356, 374, 378, 379, 403 a j.), a ovšem i nejednotná praxe spisovatelů ostatních (jako Čechova), o níž byla řeč výše, svědčící zřejmě o zápase mezi přirozeným rytmickým citem (strom se rázem skácel) a snahou vyhověti gramatické teorii (strom skácel se rázem).

Ve větách, začínajících větným členem o dvou slovech, jeví se ovšem u těchto spisovatelů zase převaha pořádku odchylného, a to za stejných okolností i z týchž důvodů (na př. hrozná opravdovost *jevila se* ve tváři jeho Čech 11, 68; řídčeji: o půl zdraví *se* člověk s nimi *uzlobí* t. 33; u Čecha 12 : 36, u Němcové 13 : 18, u Raise 2 : 12). U spisovatelů, u nichž bývá příklonné *se* na svém předpokládaném místě ve větách začínajících slovem jedním, jsou v převaze případy normální i při prvním členu dvouslovném (mladá ňadra *se* zdvihla vnitřním pohnutím Jir. 324 a j.). Převaha není sice (jako u Komenského) vždycky značná (u Hálka 16 : 3, u Jiráska 13 : 9, u Havlíčka 10 : 7, u Nerudy 5 : 2, u Ma-

*) Zikmund, Mluvnice jazyka českého 1866, II, 143.
**) Brus jazyka českého, 2. vyd. 1881, 230.

chara však 7 : 12), takže by snad v tomto případě bylo možno ještě nejspíš mluviti o jakémsi kolísání i u spisovatelů jinak velmi přesných po této stránce. Ale protože mimo tuto aspoň jakous takous převahu slovosledný typ »starý strom *se* skácel rázem« odpovídá i zásadní snaze příklonek postupovati co nejdále kupředu a protože se stanoviska rytmického není tu žádného zvláštního důvodu, který by jim v té snaze bránil, lze pokládati i zde postavení zvratného *se* hned za prvním dvouslovným členem větným za normální (správné) a postavení jiná za odchylky. Možnost kolísání, o jejíchž příčinách jsme při posledních obou typech (strom *se* . . ., starý strom *se* . . .) mluvili, ať to byly příčiny platné obecně nebo jen pro určité skupiny spisovatelů, stane se v tomto případě ještě pochopitelnější, až dospějeme v svém výkladu k větám s prvním členem obšírnějším, jejichž vlivu možno přičíst z části kolísání ve větách s prvním členem víc než jednoslovným.

Přehlédneme-li na tomto místě výsledky svého pozorování, učiněného na jazyce Komenského a na jazyce spisovatelů novočeských, shledáváme nejen, že vzhledem k postavení příklonného *se* ve větě shodují se tito spisovatelé v své praxi vespolek, nýbrž že se jejich praxe shoduje zároveň i s obecnou zásadou, která byla o tom vyslovena na počátku tohoto pozorování: normální postavení příklonného *se* v usu spisovném je buď za výrazem uvozovacím (spojkou atd.), anebo za prvním přízvučným členem větným.

Tím se dostáváme k druhému a vlastnímu úkolu své úvahy, totiž k otázce, platí-li tato zásada bez výminky, či vyskytují-li se v usu spisovném s jistou pravidelností případy, které se s touto zásadou nesrovnávají, za jakých okolností a z kterých příčin se vyskytují, a je-li tyto odchylné případy možno uvésti ve shodu se zásadou obecnou, či je-li v nich třeba viděti výsledek jiné zásady se zásadou o postavení příklonek se křižující.

Ostatek příště.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Karel Titz, *O původu jména Žižka*. Brno 1924. Str. 53. Za Kč 8.—.

Ve spisku tohoto jména probírá K. Titz znovu a zevrubně nesnadnou otázku o původu jména Žižkova, uvádí všechna mínění starší i novější a dospívá k přesvědčení, že jemu se poda-

řilo rozřešiti toho záhadné jméno bezpečně a nepochybně: *Žižka*, jak nadhodil po prvé r. 1854 Hanka, je podle Titze hypokoristický (domácký) tvar jména *Zikmund*, jako je *Peška* hypokoristikon z *Petr* anebo dnešní *Jáška* důvěrná, familiární obměna jména *Jaroslav*. Svorníkem, kterým drží a v němž vrcholí celá jeho důkazová klenba, jest latinský zápis v městských knihách českobudějovických z r. 1392, v němž se praví, že paní Alžběta, vdova po nebožtíku *Zikovi* (Elisabethe *Zikonis* olim relicta), prodává jakýsi plat a že ta dříve řečená *Žižková (prefata Zizkonissa)* slibuje jej platit ve dvou letech. Protože pak *Zika, Ziga* a *Zich* jsou jen obměny jména *Zikmund* (v listinách té doby bývá psáno »*Zichoni* alias [neboli] *Sigismundo, Sigismundus* dictus [řečený] *Ziga*« a p.), sestrojuje Titz z toho dokladu s bezpečností skoro matematickou rovnici *Zizkonissa (Žižková)* = relicta *Zikonis* (vdova po *Zikovi); Zik(a)* = *Sigismundus* (Zikmund); tedy *Zizkonissa* (Žižková) = relicta *Sigismundi* (vdova po Zikmundovi), a proto *Žižka* = *Zikmund*.

Z tohoto svého, jak se domnívá, bezpečného základu posuzuje pak a hodnotí Titz výklady starších badatelů o jméně Žižkově, kteří viděli v něm buď také o b m ě n u j m é n a *Zikmund* (Brandl, Pinsker), anebo, a to většinou (Dobrovský, Toman, Šusta, Vojtíšek, Frinta a j.), p ř e z d í v k u*) různě vykládanou (podle starších spisovatelů ze 16.—17. stol. slovo *žižka* znamenalo ‚jednooký', jiní, jako Dobrovský a Frinta, odvozují je z kmene *žig-*, který je v slovese *žhu, žíhati*, Sedláček myslí na kmen *žuž-* vl. *žug-*, který je v apelativu *žúžel* a v osob. jméně *Žúžel* zachovaném v míst. jméně *Žúželice, Žiželice)*.

Mezi badatele o jméně Žižkově jako poslední člen řady Pinsker, Šusta, Vojtíšek, Frinta, Lang dostal jsem se i já. K té cti jsem přišel velmi lacino; jak se čtenáři NŘ. snad pamatují, vykládal jsem v letošním ročníku (str. 132 n.) Ignátu Herrmannovi formou polo vážnou, polo žertovnou, proč se nemá říkati *Herrmann Ignát*, nýbrž *Ignát Herrmann*. Při té příležitosti, když jsem se zmínil, že mnohá stč. jména, jako *Kostka, Flaška* atd., jsou původem přezdívky, uklouzla mi poznámka, že »takovým jménem bylo bezpo-

*) Slovu přezdívka nesmíme tu rozuměti vždy ve smyslu dnešním, který se blíží významu ‚nadávka', nýbrž ve smyslu původním, etymologickém, jako jménu, které někomu převzdělí, t. j. dali za jeho jméno dosavadní n. vedle něho, velmi často jen proto, aby ho od jiných jmenovců jeho rozeznali. Mimo to nesmíme zapomínati, že in puncto přezdívek staří nebyli tak choulostiví jako naše doba a hlavně také, že každá přezdívka, i když byla sebe hrubší (a byly ovšem i takové), stávajíc se jménem, pozbývala svého apelativního obsahu (jako dnes) a tím ovšem i své hrubosti.

chyby i jméno *Žižka.*« Za tuto větu — necelý řádek — octl jsem se v galerii badatelů o jméně Žižkově, ne ovšem proto, abych za ni byl pochválen, nýbrž aby se mi za ni dostalo pokárání. Titz vykládá a opakuje se zjevnou nevolí (str. 29), že prý to byl jen exkurs, a to zbytečný, jen moje domněnka, kterou prý jsem měl dokázati atd. Odkud »tant de bruit pour une (petite) omelette?« Že je to jen domněnka, naznačil jsem přece sám slovem »bezpochyby«. Či je to hřích míti »domněnky?« Vždyť je mají i druzí i Titz; jeho kniha je přímo nabita domněnkami a i to, co pokládá za nezvratný výsledek svého badání, není zas nic víc než domněnka. Či jsem neměl aspoň tu domněnku vyslovovati? Ale jak jsem mohl tušiti, že tato pecka, vylétlá bezstarostně z mých úst, zasáhne neviditelného džina? Také m o j e domněnka to není, jak by se přesvědčil T. sám, kdyby si přečetl prvních 29 stránek svého spisu; byla to domněnka téměř obecně platná až do objevu Titzova. A dokazovat cizí domněnky nemůže přece býti povinností každého, kdo se o některé třeba jen mimochodem zmíní.

Zbývá tedy jen výtka, že jsem to nemusil říkat a že to bylo zbytečné. To je snad pravda; domněnka, že *Žižka* je přezdívka, je obecně známá — snad i čtenářům Naší řeči. Ale to, co vytýká Titz mé půlřádkové větičce, mohl bych já vytýkati konec konců i celé jeho knize. Všechno podstatné,co v ní T. vykládá, bylo známo už před ním od these jeho knihy, která je Hankova, až do toho vrcholného dokladu z budějovského archivu, na nějž upozornil Sedláček.

Titzova chyba je, že nedovede ve vědecké diskusi zachovati klid a že z jeho výkladů výslovně anebo mezi řádky vyčítáme, jak je mu nemilé opačné mínění. Nedovede zachovati reservu k svým odpůrcům (mezi něž jsem se mu připletl bezděky i já) a kárá je a mentoruje. Nejhůře při tom dopadl Frinta, kterému vytýká, že se dává unášet horečkou objevu a že se pouští do etymologisování bez náležité znalosti české semasiologie, ba české mluvnice.*) I v takových výtkách je dobře se mírniti, a to zvláště

*) Výklad Frintův (Čas. mod. fil. 1, 193 n.), vyvrácený Langem (t. 289—296), nebyl by býval tak absurdní (se stanoviska filologického ovšem), kdyby to byl F. vzal za jiný konec. Z kmene žig- (žhu, žíhati) příponou -'ka nelze ovšem vyvoditi nic jiného než nomen agentis. Kdyby se byl však F. vybavil ze zakletého kruhu, před nímž varoval už Dobrovský, že jméno Žižka musí býti v nějaké spojitosti s jeho jednookostí, mohl vyjíti od subst. žíha, jehož nč. význam ‚pruh' (odt. žíhaný, na př.: ta kněžovka chodí žíhaná co nějaká šlundra Blah. Gram. 333) předpokládá významový vývoj ‚spálení, stopa po spálení, rudý pruh, pruh vůbec', a mohl vykládati slovo »žižka« jako zdrobnělinu slova žíha. To by byl výklad filologicky zcela možný, třebas slovo žíha v stč. není doloženo (rus. žiga je téhož původu). K tomu výkladu

tomu, na koho by se mohlo užíti slov Písma o mrvě v oku bratra svého. Otázky tak subtilní, jako je výklad stč. jmen osobních, vyžadují také velmi subtilní znalosti jazyka a tou se ani filologické výklady Titzovy zrovna nevyznamenávají. Vyložím to.

Titz vykládá na př. (str. 48 a d.), že ze jména *Sigismundus, Zigmund, Zikmund* vznikaly hypokoristické (domácké) tvary *Zig, Ziga, Zik, Zika, Zich, Zicha* a z nich anebo vedle nich *Žižka, Žiška* atd. Tomu výkladu se mu však staví v cestu, že jméno *Žižka* začíná hláskou *ž*, kdežto všechna ostatní jména hláskou *z*. Titz nadhazuje sice mimochodem, že jméno *Žižka* mohlo vzniknouti spodobou ze *Zižka* (50), ale sám tomu výkladu buď nerozumí nebo tuze nevěří, neboť pracně shání výklad jiný. Domnívá se, že hláska *ž* mohla vzniknouti přímo z cizího *s (z)* jako v slovech *Siegfried, Sifrid — Žibřid, Sophia — Žofie* a p., anebo že na změnu *z — ž* při přejímání jména *Sigismundus* působila nějaká zkrácená forma francouzská (jako je ital. *Gismondo*), po jejíž existenci však ve Francii marně pátral. Výkladu, že *ž* v slově *Žižka* vzniklo působením nějakého franc. *Gismond* anebo přímo z cizího *s (z)* v *Sigismundus* t. zvanou Lautsubstitution, brání však okolnost, že by se byla hlásková substituce *z — ž* provedla u všech jmen: že by tedy bylo vzniklo nejen jméno *Žižka*, nýbrž také (jako při jméně *Žibřid*) *Žikmund, Žig, Žiga, Žik, Žika, Žich, Žicha* atd., o nichž nic jistého nevíme.*) Titz je ovšem předpokládá (»není-li tvar *Žicha* doložen, neznamená to ještě, že nebýval« str. 49) a při nejisté grafice staročeských písařů je možno čísti často (ne vždy) psané *Ziga* i *Ziga* i *Žiga*. Ale Titz zapomíná, že se skoro všechny tyto hypokoristické formy jména *Zikmund* zachovaly v osobních jménech dosud, že jména ta zní *Zika, Zikán, Zich, Zicha, Zichna, Zikuda, Zikyška* a pod. a ne také *Žika, Žikán* atd. Vyskytuje se sice v staré češtině jméno *Žich (Žiš)*, ale to je jméno, jak ještě bude pověděno, původu

---

by ovšem bylo třeba předpokládati, že Žižka dostal své jméno od nějaké stopy spálení nebo zranění ve tváři, červené jizvy, šrámu (snad přes oko) atd. Analogie pro takové pojmenování byla by ve jméně Šrámek dosvědčeném u Tomka P. 3, 424 k r. 1404. Výkladu tomu ovšem brání tvar Žužka, k němuž však Frinta nepřihlížel. — Anebo, chtěl-li zachovati příponu -'ka významu činitelského, mohl vyjíti z onomatopoetického kmene žug- (který je v slově žúžel, rus. žužžať a j.) znamenajícího ‚bzučeti' a vykládati slovo žužka jako přezdívku téhož způsobu jako »mluvka, brečka, křička, pletka, lapka« a p.

*) Také by bylo ovšem třeba zjistiti, je-li možno změnu z — ž při přejímání slov cizích uznati ještě pro dobu kolem r. 1370 a u jména tak uměle zaváděného, jako bylo jméno Sigismundus.

jiného; že nevzniklo ze jména *Zikmund*, tomu nasvědčuje okolnost, že bylo základem místních jmen *Žichov, Žichovice, Žišov* a j., dosvědčených listinnými doklady z dob dávno před zavedením kultu zikmundovského u nás. Proto měl T. raději zůstati na půdě reální a přestati na tom, co jistě víme: že byla jména *Zig, Ziga, Zik, Zika, Zich* atd. se *z* a vedle toho jméno *Žižka*. Zvláštní výklad pro jméno *Žižka* je nasnadě a nebylo třeba k tomu všech těch dohadů a předpokladů, jimiž je vykládá Titz. Kdybychom chtěli uznati za správnou domněnku, že *Žižka* = *Zikmund*, jako že ji neuznáváme, stačilo by ukázati na případy známé z Gebaurovy Hist. mluv. a odjinud, jako *žezhule* — *žežule, zištný* — *žišťný, sočovice* — *šočovice, sršeň* — *šršeň, žizeň* — *žižeň* atd., ukazující, že se hlásky *s, z, c* měnívají vlivem hlásek *š, ž, č* i na jistou vzdálenost (proto mluvíme o spodobení na dálku, ne o pouhé spodobě, t. j. v kontaktu) v hlásky *š, ž, č*. Důvodem této změny je přeřeknutí (t. j. mluvidla buď anticipují při výslovnosti první sykavky nastrojení na sykavku následující anebo naopak); protože je takové přeřeknutí velmi snadné, tyto změny se často ustalují. Že se tyto změny objevují i ve jménech vlastních, dosvědčují na př. tvary jména *Žatec;* ze *Žatce* — ze *Žače*. To je nejpřirozenější a nejsnazší způsob, jak vyložiti vedle jmen *Zika, Ziga* atd. odchylný tvar *Žižka* m. očekávaného *Zižka* (ze *Ziga)*. Správnost tohoto výkladu potvrzuje i jiné hypokoristikon ze jména *Zikmund*, t. j. *Zikeš;* protože se v gen. vedle tvaru *Zikše* vyslovovalo i *Žikše*, vznikala ke jménu *Zikeš* dubleta v nč. jméně *Žikeš* (rozšířeném v *Žikuda)*. Cesta, kterou si Titz zvolil na vysvětlení změny *z* — *ž* v slově *Žižka*, byla tedy metodicky pochybená.

Výkladu, že jméno *Žižka* vzniklo ze jména *Zikmund*, které se před r. 1365 v Čechách nevyskytuje, vadí Titzovi jméno moravské vsi *Žižkov*, dosvědčené v deskách brněnských k r. 1366 a tedy zajisté o něco starší. Co prý se stalo v jeho blízkosti tak slavného, aby se této moravské vsi dostalo takového jména, jako hoře Vítkově nad Prahou? Titz zapomíná, že jména toho typu jako *Žižkov* znamenala zpravidla držitele a že pojmenování na oslavu něčí jako při Žižkově u Prahy (kde vzorem bylo starší, vlastnické pojmenování *Vítkova hora* n. *Vítkov*) je v dějinách starších místních jmen výminkou. Jak si pomáhá Titz od tohoto nepohodlného jména, které rozrušuje jeho umělou stavbu? Jméno vesnice je psáno v deskách *Schisskow*. Psané *Schisskow* by bylo ovšem možno čísti při tehdejší grafice *Žižkov* (srov. *Schyestow* = Zěstov Arch. Č. 31, 199 z 1381; pod. u Titze 44,

pozn. 2 *Schisska* = Žižka), Ale Titz se rozhoduje z uvedeného výše důvodu pro *Šiškov* a připomíná, že slovo *šiška* je staré české slovo a že už Hus je doporučuje Čechům za něm. *knedlik*. Jak si představuje Titz výklad jména *Šiškov* z apelativa *šiška*? Jako *Knedlíkov*? To by byla po mém soudu etymologie trochu litomyšlská (= líto mi šle), už i proto, že se jména na *-ov* tímto způsobem, t. od apelativ (jako Břevnov), tvořila velmi zřídka a to zpravidla jen podle polohy osady. Že Titz nemyslí na jméno držitelské, je vidět z toho, že mluví o apelativu *šiška*, ne o vlastním jméně *Šiška*, v němž se podle jeho výkladů (str. 44) skrývá velmi často zase ten nešťastný *Žižka*. Ostatně ze jména *Šiška* očekávali bychom pro starší dobu spíše (byť ne nutně) tvar *Šiščin, Šištín* než *Šiškov*. Zdá se, že opravdu nezbude jiný výklad než ten absurdní výklad z knedlíků. Snad se tedy Titz zase nepohorší, pomohu-li mu z této absurdnosti »svou domněnkou«. Kdyby měl víc rozhledu po místní i osobní nomenklatuře, byl by si všiml, že vedle jména psaného *Schisskow* (= Žižkov, Žiškov, Šiškov atd.) jsou také jména místní *Žichov, Žichovice, Žišov*, jichž ze jména *Zikmund*, jak pověděno výše, vykládati nelze, a že vedle nich nalézáme (v Čechách i na Moravě) také jména *Žibřidice, Žibřidovice*. Základem těchto jmen je osobní jméno *Žibřid*, základem oněch jeho hypokoristické tvary *Žich, Žiš* (jako Petr — Pech, Peš a p.). Není třeba tedy vykládati místní jméno *Žižkov* (na Moravě) při nepřesném způsobu jeho psaní z osob. jména *Žižka*, protože je zcela dobře možný výklad z hypokoristického tvaru *Žišek*, vzniklého ze jmen *Žich* n. *Žiš* anebo i přímo ze *Žibřid*. Mimo to pro vysvětlení tvaru *Žižkov* není ani třeba vycházeti od jména *Žižka;* základem držitelského jména mohlo býti také hypokoristikon *Žižek* n. *Žižek* utvořené z tvaru *Zig*. Tento výklad by se ovšem Titzovi zase nehodil, protože se vrací zase ke jménu *Zikmund*, pro něž si Titz stanovil jako hořejší hranici r. 1365 (přivezení ostatků sv. Zikmunda Karlem IV. do Čech).

Tolik zatím jen jako ukázka linguistického postupu a metody Titzovy, od níž můžeme postoupiti k ukázkám dalším, týkajícím se už vlastní these jeho knihy.

Jiná závada, která se staví Titzovi v cestu při jeho výkladu jména *Žižka* ze *Sigismundus, Zikmud*, je fakt, že nejstarší doklad tohoto jména z r. 1367 má tvar *Žužka* (je tak, t. j. Jan, zvaný *Zuzca*, zapsán patron kostela v Mnichově u České Lípy, který si podle T. »připjal« jméno *Žužka* z radosti nad převezením ostatků sv. Zikmunda do lipského kraje) a že slavný troc-

novský zeman (který prý si »připjal«*) své druhé jméno z radosti nad narozením královice Zikmunda r. 1368) podepsal se sám r. 1378 Jan *Zuzca* de Trocnow. Titz odklízí tuto závadu snadno a rychle. Je prý to zvratná analogie. Dříve se říkalo »dušu« (jako rybu) a později »duši«; podle toho pak vznikaly (omylem ovšem) na př. i v 6. pádě, který zněl odevždy »duši«, opačným postupem tvary domněle starší a nesprávné »(o té) dušu«. Takovým omylem neumělého jednotlivce ať mluvícího či píšícího (jak praví Gebauer při výkladě o zvratné analogii Hist. ml. I, 218) vznikl podle mínění Titzova na dvou různých místech, také časem i autorem odlišných, tvar *Žužka* místo předpokládaného (Titzem) tvaru *Žižka* (ze *Zikmund*). Ale dnešní linguista ví anebo měl by vědět, že se jevy jazykové nedají řešit takto šablonovitě a řemeslně a že se každá jazyková změna děje jen za určitých podmínek, které ji buď způsobují a podporují anebo ztěžují i maří. Proto úkolem linguistovým, než označí určitou změnu etiketou, jest vyzkoušeti pozorně a s jemným citem, byly-li dány při ní podmínky, které by opravňovaly vykládati ji právě tak, jak zní etiketa. A zejména je to důležito při změnách, které nevznikají z příčin mechanických, nýbrž, jako právě zvratná analogie, z důvodů psychologických (nesprávným soudem a afektem). Jiné jsou podmínky zvratné analogie při hláskách z jazyka úplně mizejících, jiné při hláskách, jejichž doména se změnou jen zužuje; jiné v příponách a koncovkách ohýbacích, jiné v slabikách kořenných; jiné v slovech isolovaných, jiné v slovech chráněných rozvětvenou rodinou slov etymologicky příbuzných; jiné jsou podmínky, když změna hlásková, jejímž opakem je zvratná analogie (na př. *u — i, i — u*), je v proudu, a jiné v době, kdy se změna blíží k svému dovršení anebo je úplně provedena. Pozorujeme-li s těchto hledisek nejstarší záznamy jména *Žižka*, t. j. 1367 *Žužka*, 1376 *Žižka*, 1378 *Žužka* a dále *Žižka* snad už pravidelně, nemůžeme výklad *Žižka* ze *Žužka* zvratnou analogií pokládati za pravděpodobný, i když připustíme, že se tvar mladší *(Žužka)*

*) V Čechách se říkalo obyčejně »jmě vzdieti« = dáti. Ale když si už Jan z Trocnova mohl podle Titze ze své vlastní vůle »připnouti« jméno Zikmund na počest narozeného královice Zikmunda, byl by zajisté mohl a neváhal, jak napsal Šusta, neznaje ještě tohoto výkladu o »připínání«, toto jméno si zase »odepnouti«, když se z nadějného královice vyklubala osoba v Čechách nejvíc nenáviděná, zrádce, věrolomce, drak ryšavý, úhlavní nepřítel zákona božího a národa českého, Žižkův zapřisáhlý odpůrce. Mohl-li Ž. zaměniti svůj rodný přídomek »z Trocnova« později za přídomek »z Kalicha«, mohl zajisté tím spíše odložiti toto tak nenáviděné jméno — kdyby si je byl sám dal a kdyby bylo skutečně znamenalo Zikmunda.

mohl vyskytnouti náhodou v zápise starším (1367) než tvar pokládaný za starší *(Žižka)*. Doba pro předpoklad působení zvratné analogie je už dost pozdní; druhý doklad tvaru *Žužka* (1378) je slovo z téže doby jako štítenský sborník Erbenův (1376), v němž po nějakém kolísání *u* — *i* není už památky. Ale to by se dalo ještě ospravedlniti podmínkami krajovými, neboť přehláska *u* — *i* nepostupovala zajisté na celém území jazykovém rovnoměrně. Vážnou závadou je však, že tu bylo změněno zvratnou analogií *i* v *u* uvnitř slova. Doklady, které Geb. vypočítává (I, 216) pro zpětnou změnu *i* — *u* z textů z 1. pol. 14. stol., jsou skoro vesměs*) změny v sufixech (slúžuli m. slúžili, bíťu m. bíti a p.) a je to také psychologicky zcela přirozené (podle tvaru »k bití«, pův. »bíťú«, změněna také infinitivní koncovka *-ti* v domněle původnější a správnější *-ťu*). Ale slova, která měla oporu v řadě slov příbuzných, jako na př. *život, žíti, živý, živiti, obživiti* a p., *čin, činiti, činitel, učiniti, přičiniti* atd., odolávala možné chybě (t. j. dosazení *u* za *i*) velmi dobře, a stč. doklady pro tvar *žuvot* nebo *čuniti* i z doby největšího kolísání *u* — *i* stěží by se sehnaly. A nyní uvažme, že chybu téhož typu jako *život* — *žuvot* máme uznati pro jméno *Žižka*, slovo novotné, chráněné nejen svěží ještě a stále známou formou *Sigismundus, Zigmund, Zikmund*, z níž vzniklo, nýbrž i rodícími se hypokoristiky jinými jako *Zig, Ziga, Zika, Zich* atd. Ale nejen to, máme s Titzem věřiti, že tuto nepravděpodobnou chybu *(Žužka)* učinili hned dva písaři na sobě nezávislí, k tomu jeden bezmála téhož roku, kdy tyto ostatky Zikmundovy převezeny do Čech a kdy bylo jména Zikmund ještě všude plno, a druhý dokonce v svém vlastním podpise.

Nemohu si pomoci, ale výklad tvaru *Žužka* zpětnou analogií ze *Žižka* činí dojem výkladu à tout prix, a dovedu si tuto násilnost vyložiti jen tím, že byl Titz o bezpečnosti své rovnice *Zikmund* = *Žižka*, založené na budějovském zápise, tak dokonale přesvědčen, že jej ani nepravděpodobnost jeho výkladu, byl-li si jí ovšem vědom, neodstrašila. Lehkost a jistota, s jakou prohlašuje tvary *Žužka* — *Žižka* za účin zvratné analogie, nesvědčí o skrupulích.

Pro nás, kteří rovnici *Zikmund* = *Žižka* nepokládáme za dokázanou, není třeba zatím dopouštěti se takových násilností a můžeme brátí věci tak, jak jsou. Protože mezi nejstaršími

*) Uvnitř slova jen: tusúc m. tisíc (slovo etymologicky isolované), vňude m. vnide, lucoměrnictvo m. lico-; tvar buskup m. biskup má Geb. za omyl.

zápisy jsou dva tvary *Žužka* a jeden *Žižka*, můžeme pokládati tvar *Žužka* vším právem za tvar původní a tvar *Žižka* za tvar mladší, vzniklý z něho přehláskou *u* —*i*. Že se tvar nepřehlasovaný vyskytuje v době, kdy přehláska již byla provedena, není nic zvláštního; vlastní jména jsou konservativnější než jiný materiál jazykový a jméno *Žužka* může pocházeti z doby starší, než v které je po prvé zapsáno. Že se starší forma jména zachovává často do doby, kdy se už vyskytuje forma mladší, dosvědčují na př. zápisy v lounských knihách soudních, které mají k r. 1358 tvar *Jiřík* a k r. 1361 *Juřík* (Geb. I, 275).

Tvar *Žužka*, jako nejstarší dosud známá forma jména Žižkova, je tedy svědectvím zcela reálním proti výkladu tohoto jména ze jména *Zikmund*.

Ale jsou možné ještě námitky další. Podle výkladu Titzova je jméno *Žižka* hypokoristický tvar jména *Zikmund*. Co jsou hypokoristická jména? Jsou to obměny jmen křticích (anebo jim rovných), jaké vznikaly ve styku rodinném mezi rodiči a dětmi a které se z rodiny přenášely i do styků přátelských a často i veřejných. Jako dnes říkáme doma (a pak i mimo domov) Janovi *Jeník, Jenda, Jeníček* atd., tak se i za stara říkalo Petrovi *Pech, Pešek, Pešík, Pecháček* atd., a to (zvl. na veřejnosti) hojněji než dnes, protože při staré jednojmennosti sloužil často hypokoristický tvar k rozlišení dvou Petrů, Janů atd. Tvar původní ovšem vedle tvaru hypokoristického zůstával v povědomí, a proto se v zápisech starších čte často: *Sigismundus* dictus *Ziga*, ... *Martin* dictus *Martinec* (Desk DE 2, 217), *Jan* řečený *Jicha* (Desk DE 1, 554) a p.*) Bylo-li jméno složené (t. j. měl-li člověk ještě další jméno ve smyslu našeho příjmení), stávalo ovšem takové hypokoristikon na témže místě jako jméno křestní, na př.: *Vacek* (= Václav) Křížovic, *Ješek* od kokota, *Mikeš* Kokotek z Lažan atd. Někdy se však objevuje t. zv. hypokoristikon na místě druhém. To bývá na př. v některých jménech šlechtických, na př.: Václav *Pešík* (= Petr) z Komárova, Arnošt *Bořek* (= Bořivoj) z Hrádku a p., i také měšťanských, na př.: Jan *Benda* (= Benedikt), Matěj *Pech* (= Petr), *Vaněk* (= Václav) *Petřík* (= Petr) atd. To ovšem nejsou hypokoristika ve vlastním slova smyslu, nýbrž v našem smyslu příjmení, která vznikla tím, že se jméno osoby jiné, již existující, na př. otcovo (ale i cizí), které u ní bylo

*) Není tedy správná námitka, že se výrazu »dictus (řečený)« užívalo jen při jménech přezdívkových.

(nebo mohlo býti) hypokoristikem skutečným, přeneslo na další osobu, na př. na syna atd. Tedy na př. po otci, kterému říkali m. *Petr* po domácku (hypokoristicky) *Pešík* nebo *Petřík*, dostal jiný člen rodiny (ale i osoba cizí z důvodů zase ovšem jiných) k svému křestnímu jménu skutečnému *(Václav)* nebo hypokoristicky obměněnému *(Vaněk)* ještě další jméno a slul pak »Václav *Pešík* (z Komárova)« nebo »Vaněk *Petřík*«. Jsou tedy hypokoristická jména dvojího druhu: skutečná, primární, utvořená přímo ze jména křestního ve styku rodinném (to je ve jméně *Vaněk Petřík* jméno *Vaněk*) — ta jsou v složeném jméně na místě prvním —, a formální, sekundární, přenesená z osoby tak už nazvané na osobu jinou jako její příjmení (to je v uvedeném jméně Vaňka Petříka jméno *Petřík*) — a ta stojí v složeném jméně na místě druhém. Aplikujeme-li tento známý obecný postup ve vývoji hypokoristik na oba Jany Žižky (Žužky), kteří se tak po prvé podepsali, mohli bychom hypokoristický tvar *Žižka (Žužka)* pochopiti nejvýše ve jméně Jana Žižky z Trocnova, jehož vlastní hypokoristické jméno bylo snad *Janek* nebo *Ješek* a p. a který snad dostal pak další jméno (příjmení) podle Titze po královici Zikmundovi naroz. r. 1368, bylo-li to ovšem u nás zvykem a říkali-li mladému královici důvěrně (v rodině a p.) *Žužka*. Ale jak vyložiti existenci hypokoristického tvaru *Žužka* ve jméně onoho lipského Jana Žužky (1367), který podle Titze přijal jméno *Žižka* na počest sv. Zikmunda, jehož ostatky byly r. 1366 převezeny na Stráž u Lípy? Jmenoval se z domova *Jan*, říkali mu tedy doma a pak i veřejně zajisté až do smrti jako jiným jeho vrstevníkům buď *Jan* nebo hypokoristicky *Janek*, *Ješek* atd. Kdyby se byl psal anebo dal psáti *Jan* n. *Ješek* (zvaný) *Zikmund* jako onen Jan Zikmund z Křižanova, byla by Titzova domněnka o původu jeho druhého jména pravděpodobná. Kde se však vzala v jeho jméně místo jména *Zikmund* hned následujícího roku už hypokoristická forma *Žužka* (tak důkladně obměněná, že z pův. jména světcova nezbyla ani litera), když jemu říkali *Jan* nebo *Ješek* a příležitosti, aby se hypokoristikon vyvinulo přirozeně někde v rodinném styku, dosud nebylo, protože před r. 1365 bylo jméno Zikmund u nás neznámo? Tato nepravděpodobnost předpokladu vede nutně k závěru, že aspoň ve jméně lipského Žužky nejde o hypokoristický tvar jména Zikmund, nýbrž o jméno rázu zcela jiného. To pak ovšem

otřásá vírou ve správnost obdobného výkladu i u jména Žižky z Trocnova.*)

A tak tedy pravděpodobnější než výklad jména *Žižka (Žužka)* ze jména *Sigismundus, Zikmund,* jeví se domněnka, že je to jméno původu jiného, na př. osobní přezdívka, jaké v tehdejších jménech bývají často i u osob načisto různých. Na př. jméno *Šilhan* má k r. 1394 služebník pana z Choustníka (Arch. Č. 31, 116), k r. 1434 se jmenuje u Šedláčka (Sbor. fil. 7, 53) Václav *Šilhan* z Mostku. Na podporu toho mínění uvádějí historikové, že v příbuzenstvu Žižkově příjmení *Žižka* měl on jediný (Titz nevěří Bartošovi, že Žižka z let 1378—1384 byl otec trocnovského hrdiny, nýbrž věří, že jde stále o osobu touž).

Proti tomu opakuje Titz s důrazem námitku, že píše-li se v současných (i pozdějších) pramenech o Žižkovi jednookém (Žižka nějaký jednooký, ... jednooký, jménem Žižka) a znamená-li apelativum *Žižka* jednookého, byla by ve spojení *Žižka jednooký* nepochopitelná tautologie (dvě jména téhož významu). Proti tomu lze snadno namítnouti především, co už Dobrovský namítal, že se totiž známá jednookost Žižkova uvádí bez patrného důvodu v příčinnou spojitost s jeho jménem,**) ač nikde nečteme, že by byl Ž. proto právě tak nazýván. Přezdívka *Žižka* mohla míti důvod i v čemkoli jiném, mohla znamenati cokoliv jiného a pak ovšem nelze mluviti o tautologii. Že slovo *Žižka* mohlo časem nabýti po našem Žižkovi (antonomasií) významu ‚jednooký', vyložil správně Jungmann, s nímž souhlasí i Titz.

Ale i kdyby slovo *Žižka (Žužka)* bylo skutečně znamenalo jednookého, nebylo by třeba mluviti o tautologii. Titz jako linguista si měl býti vědom podstaty a povahy toho, co nazýváme přezdívkou. Obor přezdívek je pole tak pestré a nezbadatelné jako málokterý jiný druh slov. Přezdívky (nadávky) jsou stálé *(pop)* i časové *(kuklík),* obecné *(klacek)* i

*) Titzovi, který vychází z rovnice Žižka (i Žužka) = Zikmund, podle jeho mínění bezpečně postavené, bije ovšem do očí faktum, že se nejstarší doklady toho jména vyskytují hned po převezení ostatků Zikmundových do Čech. Jakmile se však vybavíme z toho předpokladu a postavíme se na stanovisko, že Žužka není (anebo nemusí být) Zikmund, nýbrž něco jiného, pak ovšem první zapsání toho jména k letům 1367, 1376, 1378 je zcela nahodilé — právě tak, jako kdyby se v těch letech vyskytly první zápisy jména Vavák, Bažant nebo kteréhokoli jiného.

**) Je to stejná chyba, praví D., jako kdybychom usuzovali, že jméno Krésus znamenalo boháče a p.

místní n. krajové *(ogar,* na Příborsku),*) domácí *(holkář)* i importované *(frejíř),* prvotné *(pidimužík)* i tropické neboli metaforické *(cvrček, střízlík* a p.), prosté *(natvrdlý)* a nadsázkové *(hlucháň)* atd. Představme si nyní, že někdo, komu se pro jeho potočené oči ustálila přezdívka *Švidroň,* přijde s takovým jménem z Moravy do Čech. Bude to tautologie, když o něm v Čechách někdo řekne »takový *Švidroň šilhavý«?* Nikoli, protože pro příslušníka českých nářečí bude *Švidroň* pouhé jméno bez apelativního obsahu a slovo *šilhavý* charakteristika primární. Takové lokální přezdívky měl i jazyk starý a pravděpodobně ve větším bohatství než řeč dnešní. Znamenalo-li tedy slovo *žižka* v některém nářečí (řekněme pražském) jednookého, byla v tom tautologie, když příslušník jiného nářečí, třeba jihočeského, znaje Žižku podle jména i podle podoby, řekl o něm »Žižka nějaký jednooký«? Anebo když pozdější písař z dob, kdy přezdívka *žižka* vyšla třeba z užívání (jako svým časem nadávka *kuklík),* napsal 1434—1436 »jeden Čech . . . jednooký, jménem Žižka«?**) Že časová přezdívka, která dala podnět ke jménu jeho i jiných jeho současníků, mohla z jazyka vymizeti a že se pak později per antonomasiam mohlo jméno *Žižka* státi znovu apelativem s významem jednooký, není nic nemožného. Ještě tíže by bylo lze mluviti o tautologii, kdyby si byl přezdívku *Žižka* přinesl trocnovský zeman a jiní jeho krajané z ciziny, na př., jak někteří myslí, z Polska. Ale i v tom případě, kdyby šlo o přezdívku domácí, obecně známou a rozšířenou, nemusili bychom viděti ve spojení »jednooký Žižka« tautologické, zbytečně dvojnásobné označení téže představy. Kdyby bylo slovo *žižka (žužka)* přezdívkou tropickou, jakých je množství v každém jazyce a jejichž důvody jsou nejrozmanitější a zhusta nejnahodilejší — jaká je na př. spousta jmen ptačích a zvířecích vůbec v našich starších jménech, která není vždy možno vykládati z erbu nebo domovního znamení, nehledíc ani k jiným jménům! —, sneslo by vedle sebe souznačný přívlastek, jako jej snášejí tropické přezdívky dnešní. Či neslýcháme mluviti — buďtež mi prominuty paralely,

---

*) Srov. na př. krajové názvy pro leváka: krchý, krchák, kršňák, manďák, mahdák, galbák a p.; pro člověka špatně chodícího (z Moravy), šmatláň, glajda, chramozda, čampala, šantáč, krbala, škrampala, švidrnoha (Bart., Dial. 1, 330) atd.

**) Není také nezajímavo, proč snad všechny prameny pozdější mluví vždycky o Žižkovi j e d n o o k é m, když přece větší část svého veřejného působení, oné krátké, ale skvělé periody válečnické i politické (1419—1424), jež založila jeho slávu, Žižka prožil již úplně s l e p ý (1421—1424), okolnost, při níž jeho válečné úspěchy přece musily působiti jako zázrak.

mluvímť o přezdívkách (nadávkách) — že je někdo *hloupý* osel, *malé* vyžle, *paličatý* beran, *noční* sůva, *hloupá* husa, *mladá* žába atd., kde by stačilo říci, že je osel, vyžle, husa atd.? Jsou to sice logické pleonasmy, ale řeč není logika a pleonasmy tohoto způsobu mají — jako nesčetné jiné pleonasmy v řeči — své důvody psychologické. Jsem dalek toho, abych vykládal jméno *žižka* některým z těchto druhů přezdívek, ač netvrdím, že by bylo nějakou podobnou cestou vzniknouti n e m o h l o; nemyslím ani, jak už jsem výše naznačil, že by slovo *žižka* muselo znamenati zrovna jednookého, tvrdím jen, že námitky proti výkladu *žižka* = *jednooký* jakožto tautologii linguista uznat a hájit nemůže.

Titz uvádí dále, že domněnku *žižka* = *jednooký* bezpečně a vědecky přesně vyvrátil Lang, protože v písemných památkách té doby nenajdeme ani stopy po apelativu *žižka* = *jednooký*. Ale Lang nevyvrátil nic, naopak námitku Langovu vyvrátil s á m T i t z, když na jiném místě (kde toho ovšem *on* potřeboval) napsal (49): »O kolika slovech musili bychom pochybovati, zda bývala, kdybychom se postavili na stanovisko, že neexistovalo, co není doloženo?« A (20) »kolik slov je zaznamenáno o celá desítiletí později, než se vynořila!« V tomto bezděčném odmítnutí přesného vyvrácení Langova jsem s Titzem aspoň jednou za jedno.*) Kdo zná ráz stč. literatury a jejích památek, ví, jak bylo těžko slovům z vulgární řeči — k nimž patří ovšem i přezdívky — do nich se dostávati. Kdyby se byly na př. nezachovaly Mastičkář a svatovítský zlomek pašijové hry se svými sprostotami, stěží bychom znali dnes slovo *pizda* a mohli bychom jeho

*) Takových nedůsledností (z potřeby) je u Titze víc. Šustovi (23) vytýká, že se nevyhýbá důkazu e silentio fontium (že něco není písemně dosvědčeno), a napomíná, že prý při takových soudech negativních nelze býti dost opatrný. A přece sám operuje (31) proti Sedláčkovi námitkou, že až do r. 1367 jméno Žižka není písemně dosvědčeno. Na témže místě proti Sedláčkovi, vycházejícímu pro výklad jména Žužka z osob. jména Žuž n. Žuža, které vidí zachováno v míst. jménech Žižice, Žižín, Žíželice a p., neuznává tento výklad, protože jména Žuž, Žuža jsou nedoložena a protože jejich kořen neznáme (32). Kolik takových osobních jmen je doloženo v místních jménech, zřejmě utvořených od osob. jména, jehož kořen a význam neznáme! Aby prý bylo zřejmo, jaká nejistota je u těch Žúželovsí a Žúželic, cituje T. (31) proti Sedláčkovi Langa, který napsal, že »jest psáti Žíželice a souvisí nejspíše se žúžala — žížala.« Ale tu není žádného zmatku. Lang. (Č. mod. fil. 1, 292) opravuje toliko, že F r i n t a spojuje jméno Žíželice s kmen. žig- a píše je s k r á t k ý m i. Že pův. tvar jména Žíželice je Žúželice, je věc známá obecně a Sedláčkovi zvlášť. Jaká tedy nejistota? Rovnice »Žúželici (Žúželeves) = čeleď (ves) Žúželova« je stokrát jistější než Titzova rovnice »Žižka = Zikmund«. O ženském jméně Žižka dosvědčeném k r. 1375 tvrdí (23), že to není jméno křestní (ovšem, protože ta žena byla v tomto zápise původně

existenci také popírati. A jaké množství takovýchto vulgárních výrazů, přezdívek a p., jejichž existenci známe až z dokladů pozdějších nebo dokonce až z doby nové, je právě zachováno v stč. jménech osobních! V Lactiferu, latinsko-českém slovníku z r. 1511, je vytištěno »monoculus, jednovoký, *žižka*«. Titz k tomu poznamenává proti své zásadě shora citované: »Jen tehdy, kdyby byl býval Lactifer vytištěn ne r. 1511, nýbrž v první pol. 14. stol., svědčil by, že v jazyce českém existovalo apelativum *žižka* ve významu ‚jednooký' a že náš slavný Jan Žižka byl tak nazván, protože byl jednooký.« Přezdívka *šilhan* jako apelativum je doložena (podle Jgm.) teprve ze slovníku Rešlova (1560, 1562). Ale osobní jméno *Šilhan* je doloženo, jak bylo uvedeno už výše, k r. 1394. Podle Titzovy logiky musili bychom doklad z Rešla pro 14. stol. prohlásit za neprůkazný a hledat snad pro osob. jméno *Šilhan* výklad jiný. Ze stejných příčin bychom musili odmítnouti domněnku, že koncem 14. a počátkem 15. stol. existovaly přezdívky *huhňa, krně, pucek, drdlo, drdák, košťál, carda, halama, piskle* a j., protože snad všechny tyto přezdívky máme doloženy jako apelativa až z doby nové a pro dobu starou máme jen jména: Jindřich *Huhňa* z Chlumu (1368), Mikuláš *Krně* z Hlušic (1418), Beneš *Pucek* z Borovan (1388) atd. (ostatní u Sedláčka v Sbor. fil. 7, 52 n.). Jak je tedy možno tvrditi, že přezdívka *žižka (žužka)* ve 14. stol. neexistovala, jen proto, že se jako apelativum vyskytuje v slovníku až z r. 1511, když máme ze 14. stol. vlastní jméno *Žižka?* Že je nedovedeme etymologicky a semasiologicky jako přezdívku na př. tropickou a j. vyložiti (tak jako přezdívky *šilhan — Šilhan, krně — Krně* n. *liška — Liška)*, to je jen vina našich kusých vědomostí, ale ne důkaz proti existenci. Namítá-li Titz po Langovi, že se v stč. slovnících 14. a 15. stol. vyskytuje ve významu lat. monoculus jen adj. *jednooký* nebo subst. *jednoočec*, a ne *žižka*, není to zase námitka, neboť *jednoočec* není přezdívka, nýbrž definice představy, jako není přezdívkou slovo *výrostek*, nýbrž teprve slovo *klacek*. A úkolem starých slovníků cizojazyčných (latinských atd.), zrovna tak jako dnešních, bylo vykládati běžné slovo cizí běžným slovem domácím, nepřezdívkou, které

---

zapsána jako Zdinka) a že to není ani přezdívka (ovšem, neboť to by svědčilo proti rovnici Zikmund = Žižka), ale o jiných ženách téhož jména učí (25), že jméno Žižka bylo u nich nepochybně jménem křestním. Jak to ví? Kdybych chtěl býti zlomyslný, navrhl bych mu výklad (zcela v jeho stilu) ze jména Zuzana. Cizí z se změnilo v ž (srov. u Titze Zikmund — Žiga); hypokoristický tvar mohl tedy zníti Žužka (srov. nč. Zuzka), přehláskou u — i Žižka. A je to.

by byli všichni snad ani nerozuměli, o potřebě při překládání ani nemluvíc.*) To jsou tedy námitky plané. Naopak, držíme-li se pramenů a nečteme-li je skrze skla míněním napřed zaujatým zbarvená, musíme chtěj nechtěj dojíti k závěru, že apelativum *žižka* ve významu přezdívky člověka jednookého mohlo existovati už ve 14. stol. Vyložit je linguisticky, to je ovšem jiná otázka. Kdyby se nám byl zachoval slovník stč. argotu, měli bychom takových oříšků na fůry.**)

Pro tuto domněnku mluví ještě jiná okolnost, kterou můžeme vyčísti z pramenů. Hypokoristická jména, jakým podle Titze prý je jméno *Žižka,* vyskytují se v pramenech velmi zhusta ve spojení se jmény základními buď zároveň (ve formě »Jan *řečený* Jícha, Martin, *alias* Martinec) anebo střídavě (že se táž osoba jmenuje jednou *Jan,* po druhé *Ješek* atd.). To platí i o skutečných hypokoristických tvarech jména *Zikmund;* na př. 1398 *Zichoni* a l i a s *Sigismundo* (u Titze 43); 1450 *Sigismundus* d i c t u s *Ziga* (Desk DE, 2, 217). Ještě pověstný Ziga Vaníčkovic, který hrál tak důležitou úlohu v pražské bouři 1524—1530, jmenuje se jako perkmistr viničných hor jednou *Ziga* Vaníčkovic, jindy *Sigmund* řezník nebo *Sigmund* Vaníčkovic (Tom. P. 9, 320). Naproti tomu jméno *Žižka,* ač dost časté, v tomto spojení se dosud nevyskytlo naším historikům ani jednou. Naopak, kdežto vědomí, že *Ziga* = *Zikmund,* je plně živé ještě kolem 1520, v jakém průvodu se objevuje v téže asi době jméno *Žižka*? U Bohuslava Hasištejnského r. 1497 *Žižka* = j e d n o o k ý, v Lactiferu 1511 *žižka* = m o n o c u l u s, Dubravius (* 1490) v kronice vyd. 1552 *Žižka* = m o n o c u l u s, Zikmund z Puchova 1554 *žižka* = h l a-

*) Proto se také T. zbytečně diví, že ve Veleslavínově Sylvě jsou u hesla »slepý« výrazy »jednooký, na jedno oko slepý«, ne však slovo »Žižka«, ale že pod heslem »Žižka« čteme výklad »jednooký«. Výklad p ř e z d í v k y je až tam, kde je ho třeba. Stejně by se mohl divit, že v našich slovnících něm.-českých pod heslem »Dieb« lze najíti výrazy »zloděj, poberta« atd., ne však na př. nadávku »pajzák«, kdežto v slovníku česko-německém že pod heslem »pajzák« výklad této přezdívky položen je.

**) Bylo-li apelativum žužka (žižka) v své době přezdívkou tropickou neboli metaforickou (tak jako dnes na př. apelativa liška n. husa), bylo by marností, ba naivností pátrati po jeho etymol. spojitosti s výrazy znamenajícími jednookost. V letech devadesátých znamenalo slovo mrva v pražském argotu hrbáče n. špicla. Co by se asi budoucí linguista, neznaje historii Omladiny, nalámal hlavy, kdyby měl z kmene mer-, který je v slově mrva, vyvoditi význam »hrbáč« n. »špicl«. Proč říkají chytrákovi ‚liška', to ví kde kdo; ale proč se říká na Moravě ženské cuchtě zrovna vydra? Takové metaforické přezdívky, zvláště staré (kdybychom je znali), zůstanou namnoze problémem navždy nerozřešitelným, protože psychologický základ metafory nezvíme u mnohých nikdy.

v a j e d n o o k á atd. Je podobno pravdě, aby ani jeden z těch spisovatelů, jimž *Ziga* bylo jistě známo jako obměna jména *Zikmund*, by si byl nevzpomněl, že *Žižka* je také (anebo větším ještě právem) *Zikmund?* Že by byl některý latinský kronikář (na př. dobře informovaný Eneáš Sylvius) nekonstatoval »*Žižka*, i d e s t *Sigismundus*«? Či se máme domnívati, že přezdívka odvozená ze jména Žižkova, tak dokonale vytlačila vědomí skutečné podstaty toho jména, že v době, kdy *Ziga* ještě = *Zikmund*, necítí se ve jméně *Žižka* nic jiného než ‚jednooký'?*) To není důkaz e silentio fontium ‚neboť zde prameny mluví, a posloucháme-li je, jak skutečně mluví, dojdeme jen toho závěru, že *Ziga* b y l *Zikmund*, *Žižka* n i k o l i.

Ale Titz nedovede čísti takto v pramenech, protože má na očích skla zbarvená přesvědčením, že má v rukou d o k l a d, který dokazuje rovnici *Žižka* = *Zikmund* »skoro bezpečně.« Ale Titzova chyba je, že se spokojuje prostě tím, že m á doklad (třeba jediný), a nestaví se k němu kriticky. Té chyby se dopouští i jinde. V rozpravě o slově *kočí* (v Č. M. Mor. 46, 1922, str. 170 n.), v níž dokazuje, že nynější mezinárodní *kočár* (franc. *coche*, špaň. *coche*, ital. *cocchio*, maď. *kocsi*, pol. *kotczy*, *kocz* atd., t. j. vůz s h o u p a v o u korbou, franc. charriot branlant) je původem i jménem totožný se stč. *kotčím vozem* (t. j. vozem s kotcem = s boudou) a že to je vynález český, nikoli maďarský,**) přebíjí nejstarší maďarský doklad slova *kočí* (podle vsi Kocs) z r. 1494 ještě starším dokladem českým z r. 1469. Český doklad není zachován v prvopise, nýbrž v pozdním opise z 18. stol.; ale snad můžeme věřiti v jeho spolehlivost. Titz však přehlíží, že se v jeho dokladě z r. 1469 jmenuje vůz, o nějž jde, prostě *kočí* (kúpím tu ještě některý kočí), ač všechny doklady české do konce 16. stol. (u Titze str. 183) zachovávají plnější a původnější tvar *kotčí vůz* a jako subst. je doloženo prosté *kočí* až z r. 1615. Hlavně si však neuvědomuje dosah o b s a h u svého dokladu, v němž kněz Jan Kaplicer z Marhan píše panu Janovi z Rožmberka, že jede do Vídně a že tam koupí »některý kočí«, To znamená, že v době, kdy *kočí vůz* (t. j. kočár) byl v Čechách podle T. vynalezen, vyráběn a hojně používán, jede Kaplicer koupit takový vůz ne do některého města č e s k é h o, nýbrž do V í d n ě, do téhož města, kam maďarští vozkové se svými »kocsi« z Budapešti dojížděli, udržujíce podle

*) Říkáme-li hloupému ‚kuba', šprýmaři ‚kašpar' atd., jsme si stále vědomi toho, že jsou to také j m é n a Jakub, Kašpar atd.

**) Není ovšem nemožné, že běží o d v ě věci a d v ě jména, a že oba názvy, kotčí vůz (t. j. vůz prostě s kotcem) a maďarský kocsi (pro vůz podobný, ale popruzích), na půdě české splynuly.

ital. zprávy z r. 1501 pravidelnou dopravu mezi oběma městy. A tak z Titzova dokladu až teatrálně vypointovaného (o ničem jiném já nemluvím) stává se při nejmenším doklad velmi sporný, který by se kritickým rozborem mohl zvrhnouti z dokladu pro jeho mínění snadno v doklad proti němu.

A se stejnou »horečkou objevu« nedost kritickou uchopuje se Titz svého budějovského dokladu pro rovnici *Žižka = Zikmund*, který jsme vycitovali na začátku tohoto referátu. Od Hankova nápadu kromě Brandla a Pinskra nikdo v tuto rovnici nevěřil; objektivní rozbor pramenů, jak jsme se pokusili podati jej v tomto referátě, svědčí p r o t i n í. To všecko by musilo nabádati badatele skutečně kritického k tomu, aby zaujal k dokladu, stojícímu v odporu i k skutečné mluvě pramenů i k výsledkům dosavadního badání, stanovisko co nejopatrnější a nejkritičtější. Představme si situaci analogickou (podobnou, byť ne stejnou), že by se v listině nějaké manželka *Zikova (Zikonis)* jmenovala o nějaký řádek dále *Zdíková (Zdikonissa)*. Budeme ochotni věřiti naráz a beze všeho takovému dokladu, když podle dosavadního badání je známo, že *Zik(a)* je *Zikmund* a *Zdík* že je *Zdeslav?* A zde se nám předkládá k věření doklad, že *Žižková (Žižkonissa)* je manželka *Zikova*, ač prameny nepotvrzují, ba mluví přímo p r o t i t o m u, že by *Zika* (t. j. Z i k m u n d) byl totéž co *Žižka*, i když nepraví přímo, co *Žižka* je.

Ale pochybnosti, které otřásají absolutní důvěrou v spolehlivost Titzova dokladu, plynou nejen z toho, co víme o d j i n u d, nýbrž plynou i z d o k l a d u s a m é h o. Objevuje-li se v určité listině několikrát jméno téže osoby nebo místa, bývá zpravidla zapsáno i t o u ž f o r m o u — už jen pro identitu.*) Vyskytne-li se v zápise jméno opakované ve formě z m ě n ě n é, bývá to velmi často písařská c h y b a (jakých v starých listinách najdeme dost). Na př. v zápise desk zemských k r. 1392 (Desk DE 1, 530) psáno dvakrát *Swoyssicz* a jednou *Swossicz* (chybně); v zápise desk dvorských k r. 1390 (Arch. Č. 31, 210) psáno jednou »de *Zymuticz*« (ze Žímutic) a po druhé »in *Zymunticz*« (chybně) atd. Je-li si badatel této věci vědom a zkoumá-li opatrně Titzův doklad už

*) Titz sám (str. 22) uvádí toho doklad (podle Šusty). Žižka, manželka Jindřicha ze Kbel, byla v zápise dvorských desk k r. 1389 zapsána jménem Zdinka (Zdeslava). Jiný písař, který k tomuto prvnímu zápisu připojil záznam další, v němž nazývá vdovu Jindřichovu patrně běžnou její přezdívkou — přezdívky nemusily být hanlivé — Žižka, přeškrtl i v zápise svého předchůdce jméno Zdinka a nahradil je jménem Žižka, aby v celém zápise bylo jméno totéž — ač zmatek v osobě (označené jako vdova Jindřicha ze Kbel, zemřelého r. 1389) ani nastati nemohl.

ze zevních důvodů pochybný, v němž se Alžběta »*Zikonis* olim relicta« nazývá o něco dále »prefata (t. j. po našem »táž«) *Zizkonissa*«, neubrání se podezření, že písař napsal tak o m y l e m místo očekávaného vším právem *Zikonissa* (= *Zikonis* relicta). Tím se stává doklad dvojnásob pochybným. V takových případech badatel kritický buď vyčká dokladu d a l š í h o, který by byl kontrolou a ověřením pochybného dokladu prvního,*) anebo aspoň nevyvozuje z takového jediného a nedost jistého dokladu závěry hned bezmála tak bezpečné jako věta Pythagorova a neužívá těchto závěrů ke kritice pramenů a poznatků mnohem bezpečnějších a k výkladu jich ve smyslu těchto závěrů.

Ale — a tím přicházíme k jádru věci — i kdyby doklad z r. 1392 byl povýšen nade vši pochybnost a pevný jako žula, nikdo, kdo rozebere zase kritičtěji než Titz jeho o b s a h, nevyvodí z něho ten nutný závěr, který z něho vyčetl Titz. A není k tomu třeba ani zvláštního důvtipu ani tuze mnoho linguistického vzdělání. Jako ze ženského jména *Zitková (Zitkonissa)*, *Mašková* atd. nepozná nikdo na světě, jmenoval-li se muž *Zítek* či *Zitka*, *Mašek* či *Maška* atd., tak také nikdo ze stč. jména *Žižková (Žižkonissa)* nemůže jen při špetce jazykového citu dovozovati, že by se muž té ženy musil jmenovati *Žižka (Žiška)*, protože se stejným právem mohl jmenovati buď *Žižek (Zižek* ze *Zig)* anebo *Žišek (Zišek* ze *Zich)*. Ba snad právem ještě větším, když podle dřívějších našich výkladů objektivním rozborem pramenů docházíme spíše k závěru, že jméno *Žižka* za takové hypokoristikon jména *Zikmund* ani dobře pokládati nelze. Pro tvary jména *Žižek*, *Žišek* a p. by se doklady zajisté našly;**) ale není jich ani třeba. Hypokoristické tvary s příponou *-ek (Mach — Mašek, Blag* n. *Blah — Blažek)* vznikaly tak jako tvary s příponou *-ka (Maška, Blažka)* z kratších tvarů spontánně a napořád, jako vznikají až dosud. Ostatně Titz sám uznává (51 n.), že všechny hypokori-

*) Takovým dokladem ovšem naprosto není začátek písně (patrně posměšné) »Nebojme se Žižky krále), prý z r. 1619, kterou zaznamenal Brandl a již vykládá na Zikmunda III, krále polského. Je to doklad bezcenný, protože jej n e m á m e a nemůžeme jej podrobiti kritice. Byl by to také doklad velmi pozdní, který by jako průkaz pro kontinuitu domnělé rovnice Žižka = Zikmund od r. 1367 byl velmi problematický. V té době se už jistě Žižkou králem myslilo něco jiného, ať byla píseň složena na kohokoliv, třeba skutečně na Zikmunda III. Ostatně kdo ví, nevězí-li v tom všem zase nějaká hankovina.

**) V Arch. Č. 7 je jméno Aleš Žizek, které je čísti podle všeho Žižek (v rejstříku je však chyba v paginaci); Žižek je také jméno nč. — Žišek ze Sovenic u Sedláčka (Míst. slov. hist.) sem asi nepatří; jeho jméno je doloženo k r. 1223 a píše se (Friedrich, Cod. dipl. 2, 242) Ziesce.

stické tvary určitého jména není třeba dokládati, abychom směli nepochybovati o jejich existenci. Jediná tedy věc, kterou Titz bezpečně dokázal svým dokladem, jest, že se *Zik* n. *Zika*, muž Alžběty jmenované v zápise z r. 1392, jmenoval plným jménem *Zikmund*, a to jsme věděli už dávno před tím. Že by se byl musil jmenovati *Žižka*, z citovaného dokladu neplyne. Tím se rozplývá nejen sebevědomá a na pohled bezpečná rovnice Titzova *Žižka* = *Zikmund*, nýbrž i všechno ostatní, co bylo sub specie této rovnice dokazováno nebo vyvraceno.

Na konec ještě poznámku. Titz uvedl v svém spise snad všechny výklady, mínění i zmínky o původě jména Žižkova ze spisovatelů domácích i cizích. Ale jednoho výkladu neměl zapomenouti. Je to výklad tím zajímavější než leckterý z uvedených, že je ode všech známých odchylný, že pochází právě od Poláka, a to od jednoho z nejznamenitějších linguistů polských. Není skryt v nějaké zapadlé knížce z anno Domini, nýbrž je obsažen pod heslem zezować v Słowniku języka polskiego od Sam. B. Linde. Titz s Lindovým výkladem jména Žižkova souhlasiti nebude (vykládáť je za apelativum), já ostatně také ne (z jiných důvodů). Ale když už Titz vycitoval kdekoho, i mou půlřádkovou nicotnou zmínku v NŘ., na slavného Poláka snad přece neměl zapomínati. Při nejmenším: když úplnost, tak úplnost.

Záhada jména Žižkova bude vždycky jako Siréna lákati badatele nedosti kritické — slávou toho jména, nesnadností problému a našeptávaným přeceňováním sil. Ale linguista kriticky založený bude jen s největší opatrností říditi svou loď v těchto záhadných hlubinách starého jmenosloví. Přestane nejvýše na tom, že by toto záhadné jméno podle svého tvaru v pramenech zachovaného mohlo býti odvozeninou toho neb onoho kmene, ale dále se nepustí, pokud prameny neodpovědí jasně a zřetelně na otázku: proč? A pokud té odpovědi nemáme, ignoramus a — jak se už zdá — ignorabimus. E.

HOVORNA.

HELEKATI (8, 80). P. uč. Jos. Šabaťa nám píše z Kopidlna, že tam užívají slova helíkat (ze staršího helékati se zdlouženou samohl.) ve smyslu »křičeti«. (Co na mne helíkáš? Helíká na mne jako na pacholka a p.). Také tam říkají »míti na halá«, t. na spěch (kam máš zas na halá?); v tom vězí zakuklené volání alá, vybízející do spěchu. Z jiných poznámek vybíráme rčení »to je zdařenka (náhoda), když tam někdo jede«, podezdřelý, pobříslo m. podezřelý, povříslo, lamprdón (7, 307), to je l. (= ko-

medie, ve smyslu zlehčujícím). »Běhá jako s kukulandou«, asi jako »s keserem«, pln spěchu a chtivosti; slovo to jistě patří k slovům, jaká občas vznikají dosti libovolně a o nichž obyčejně neví ani jejich původce, jak mu přišla na jazyk (koncovka -nda jako v slovech, o nichž jsme mluvili na př. 6, 250, kukul- snad má základ v dětských slovech znamenajících koulení, jako kukululúč a p.).

HRŮZLIVÝ. Ve Večeru jsme čtli 30. dub. 1924, jak o hříších rodičů »mluví hrůzlivě hradčanský ústav osleplých dětí«. Toto nové slovo je asi kříženec slov hrůzný a strašlivý?

KATECHETA (R. F.). Je pravda, že základem tohoto slova a slov s ním příbuzných (katechismus, katechese atd.) je řec. katéchein (asi »zvučeti do někoho«, pak »vyučovati stálým opakováním«), katéchétés (učitel) atd., to že jsou složeniny slovesa échein (»zvučeti«, k tomu ř. échó »ozvěna«) a jeho odvozenin s předl. kata a že by se tedy správně etymologicky mělo děliti kat-echeta. Ale kdo má takové věci věděti? To bychom musili děliti také kat-egorie, pros-odie, ex-emplář a kdovíco všecko. Již 7, 284 (pe-dagog) jsme vykládali, že požadavek, aby se při rozdělování složenin dbalo jejich původu, může míti smysl jen u složenin, jejichž vznik je jazykovému citu českému docela zřejmý; jinak dělíme složeniny jako jiná slova podle obecných pravidel (tedy ka-techeta, kate-cheta, kateche-ta).

KLENČÍ. Někdo nám vyčítá, že toto jméno vykládáme 8, 109 podle Voltairova výměru etymologie, podle něhož etymologie je věda, v níž souhlásky znamenají málo, samohlásky nic; zapomněli jsme prý říci, kam se podělo i z pův. Kleničie, Kleničí (sám zapomněl se na lístku podepsat). Odpovídáme: ztratilo se: zrovna za ň se v lidové mluvě ztrácívá. V Gebauerově Hist. ml. 1, 228 jsou z rozličných krajů doklady jako paňmáma, poňženě, nyňčko, sluňčko atd., m. j. chodské pšence, stunce (studnice), kančka. Takové změny nejsou v řeči zrychlené (alegrové, jak se říkává) nic neslýchaného, a tvar tak zkrácený někdy v nářečí vytlačí původní tvar vůbec. Byla mezi tvarem pův. a zkráceným asi řada přechodných stupňů: í se v některých slovech krátilo i zanikalo, ale ň podržovalo slabičnou platnost (na př. 3slab. Kleňčí), pozbývalo jí (2slab. Kleňčí), ň se přizpůsobovalo následující souhlásce a přestávalo býti skutečným ň (píší-li naše prameny na př. kaňčka i kančka [tkanička], znamená to, že nosovka není ani ň ani n, nýbrž hláska tvořená závěrem na témž místě, na němž se tvoří č). Tvar klenecký sám dokazuje, že za n bývala plná samohláska, ne jeř; z pův. Klenčí nebo Kleneč by bylo příd. jm. klenečský, klenecký, jehož e by asi bylo zůstalo, ale chápeme, když i v pův. Kleničie, Kleničí zaniklo, že zaniklo i v příd. jm., kde by nebylo mělo nikde opory.

MAJÁK (L. Č.) je slovo přejaté z ruštiny; podle Jungmannova slovníku je k nám uvedl J. Sv. Presl r. 1834. R. maják znamená znak, znamení, na př. tyč s víchem, pak také pobřežní maják; patří k praslov. slovesu majati

(kývati, dávati znamení, r. májať), jehož kořen je také v č. mávati (Berneker 2, 7).

NASTATI (E. V.). Tohoto slovesa (a n a s t á v a ť i) se v staré době užívalo zejm. o čase (7 let nastane, jasný nastaneť čas, nastanou časové nebezpečí, svátek ten který nastává Kral.), ale i o jiných věcech (nastane bída, nastala žeň t.), a tak ho užívá i dnešní písemnictví a dost často i lidová mluva. Nevidíme tedy v něm nic nesprávného, kde se má vystihovati skutečný pojem nastávání, t. j. vznikání, blížení se něčeho. Jinak je ovšem, kde slouží opis se slovesem nastati pouhému hromadění slov, na př. »po počtech nastane čtení«, má-li to prostě znamenati »budeme čísti«.

NERVY (A. K.). Výslovnost s č. v je správná. Kdo vyslovuje nebo žádá, aby se vyslovovalo nerfy, je ve vleku německém. Němci dosti často vyslovují v v slovech neněmeckých jako své v, t. jako f (na př. píší brav, brave a vyslovují nejen braf, ale i brafe Frau, frc. brave, vl. bravo s v; i na př. renofieren m. renovieren a p.). Franc. nerf (z lat. nervus »žíla, šlacha«) má f jen v konci slova (jako na př. vif »živý«, ž. r. vive), ale v odvozeninách je původní v (nerveux, énerver a j.). — Příjmení D o l e j š vzniklo asi ze slova dolejší, jímž byly označovány rodiny bydlící ‚dole'; pod. původu je příjm. Hořejší. Tvar Dolejš m. Dolejší pochází z novotvarů ‚u Dolejšů, k Dolejšovům', jež vznikaly, když se tak mluvilo o rodinách (jako se říká na př. ‚u důchodňů, k důchodňovům').

PETRŮ, PETRŮV (7, 63). P. farář G. C. Křikava v Mladém Bříšti nám píše: Ve zdejší krajině, na Humpolecku a Pelhřimovsku, jsou příjmení s koncovkou ů, ův dosti častá. Tak ve zdejší farnosti a v nejbližším okolí jsou příjmení: Janů, Jírů, Jirků, Kubů, Matějů, Vašků, Vítů. Ve farních matrikách jsou ještě jiná příjmení tohoto způsobu zapsána. Starší lidé tato příjmení v e s m ě s s k l o ň u j í, ale jako přídavná jména určitého zakončení, tak jako se v dialektu skloňují jiná přídavná jména: 1. p. Janův, 2. Janového, 3. Janovýmu, 4. Janového, 5. Janův, 6. Janovým, 7. Janovým. Ale takto skloňují také přisvojovací přídavná jména od obecných jmen utvořená, na př: pánů bratr, pánového bratra, pánovýmu bratru atd. Jenom mladší lidé, patrně vlivem školy, tato příjmení neskloňují. Je škoda, že gramatikové tato příjmení prohlašují za tvary nesklonné, ustrnulé, tedy mrtvé, když přece ve vědomí lidu jsou to t v a r y ž i v é.

ŠTÍT (R. F.) s významem »hřebčinec« známe z Loučeně u Nymburka a (podle Jiráskových Pamětí 2, h. 8 a 13) z Nedošína u Litomyšle; na obou místech tak říkají bývalým panským hřebčincům. Je to z němec. Gestüt, G'stüt, což se v lidové výslovnosti úplně vyrovnalo se starým slovem š t í t. Toto slovo je samo ve všech jaz. slov. (osl. štit', rus. ščit, p. szczyt atd.), ale vykládá se za přejaté v dávné době z lat. scutum.

Odpovědný redaktor: Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.